

Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Ústav pedagogiky a sociálních studií

Jitka HASÍKOVÁ

Studijní obor: pedagogika – sociální práce

3. ročník, kombinované studium

Životní styl příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: doc. Mgr. Miroslav Dopita, Ph.D.

Olomouc 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedenou literaturu, uvedené prameny a elektronické zdroje.

V Olomouci dne 24. června 2011

Jitka Hasíková

Poděkování

Děkuji doc. Mgr. Miroslavu Dopitovi, Ph.D., za odborné vedení práce, trpělivost a poskytnutí cenných rad, které přispěly k vytvoření této bakalářské práce.

OBSAH

ÚVOD	5
1 ŽIVOTNÍ STYL A JEHO DETERMINANTY	6
1.1 Smysl života a životní styl	6
1.2 Subjekty a faktory životního stylu	8
1.3 Práce jako faktor životního stylu	10
2 NEZAMĚSTNANOST, CHUDOBA A SOCIÁLNÍ DÁVKY	12
2.1 Nezaměstnanost	12
2.2 Chudoba	13
2.3 Sociální dávky	15
3 LEGISLATIVA SOCIÁLNÍ POLITIKY A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB	17
3.1 Zákon o sociálních službách	17
3.2 Zákon o pomoci v hmotné nouzi	19
3.3 Zákon o životním a existenčním minimu	23
4 PŘÍPADOVÉ STUDIE KLIENTŮ	27
4.1 Výběr respondentů	28
4.2 Průběh rozhovorů	29
4.3 Kasuistiky: případové studie	31
ZÁVĚR	46
LITERATURA A ZDROJE	47
ANOTACE	49

Úvod

Bakalářská práce se podrobně zabývá problematikou životního stylu osob závislých na sociálních dávkách. Toto téma mě oslovilo jednak z toho důvodu, že dosud bohužel nebylo detailně zpracováno, ale také proto, že díky své profesi sociální pracovnice jsem mohla tuto oblast prozkoumat.

Cílem práce je identifikace prvků životního stylu příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi. Zaměřuje se na styl života vybraných osob a na důvody, které pravděpodobně vedly u těchto osob k jejich závislosti na dávkách pomoci v hmotné nouzi. Údaje získané studiem spisové dokumentace, pozorováním osob a rozhovory s osobami, které jsou příjemci dávek pomoci v hmotné nouzi, jsou zpracovány v kasuistikách a prezentovány v předkládané práci.

Získané výsledky šetření nemohou být zobecnitelné, přesto si myslím, že mohou být přínosem pro danou tematiku a zjištěné poznatky by mohli využít jak pracovníci pomáhajících profesí (např. při sociální práci s cíli zlepšit kvalitu života a omezit dlouhodobé setrvávání osob v systému hmotné nouze) tak i laická veřejnost (výpovědi by mohly pomoci zbavit se předsudků a přispět ke změně názorů na lidi žijící ze sociálních dávek).

Po formální stránce je práce rozčleněna na čtyři kapitoly. Protože cílem práce je získat představu o životním stylu osob, které se dostaly do hmotné nouze, obsahuje první kapitola vymezení pojmu životní styl a zaměřuje se na smysl života, subjekty a faktory životního stylu a zabývá se významem práce jako jedné z determinant životního stylu v životě člověka. Druhá kapitola se velmi stručně věnuje problematice nezaměstnanosti, chudoby a sociálních dávek, jako faktorům ovlivňujícím životní styl. Třetí kapitola popisuje poslání sociální politiky, legislativy i institucí, které poskytují pomoc lidem, kteří se dostali do obtížné sociální situace. Je zde zmíněn předcházející systém sociální potřeby a jeho sociální dávky a je porovnán se současným systémem pomoci v hmotné nouzi. Zákon o pomoci v hmotné nouzi má klienty více motivovat k hledání práce a omezovat dlouhodobé setrvávání klientů v systému hmotné nouze. V této části jsou vyjmenovány všechny druhy dávek pomoci v hmotné nouzi a uvedeny částky živobytí pro jednotlivce i společně posuzované osoby. Pro zachování a udržení pracovních návyků byl zřízen institut veřejné služby, který patří mezi zvláštnosti tohoto zákona. Fungování a význam veřejné služby je popsán v uvedené kapitole. Ve čtvrté kapitole jsou uvedeny základní informace o metodologii výzkumu, respondentech. Výsledky zjištění jsou prezentovány v kasuistikách.

1 Životní styl a jeho determinanty

Abychom se mohli zabývat rozdílnostmi životních situací a lépe pochopili dynamické role jedinců, kteří nás zajímají, zaměřím úvodní část na objasnění pojmu životní styl. Samotný pojem životní styl je v současném odborném jazyce běžně užíván zejména v psychologii, antropologii, sociologii a dalších sociálních vědách.

1.1 Smysl života a životní styl

Otázkami podstaty a smyslu života se mimo jiné zabýval rakouský katolický teolog a filosof Emerich Coreth v díle *Co je člověk?* Ptá se, co je smyslem bytí člověka, když žije, pracuje, prožívá radosti a starosti a ví, že konec lidského bytí provází smrt. Zároveň uvádí, že každý člověk má svůj vlastní individuální svět, který chápe a přijímá jako smysluplný. Píše, že „bezprostřední naplnění smyslu života prožíváme už v úsilí o dosažení cíle, např. v zaměstnání, ještě více v lásce, péči a pomoci druhým lidem...“ (Coreth, 1994, s. 184).

Pavel Hartl a Helena Hartlová (2000, s. 573) definují životní styl z pohledu psychologie jako „*individuální souhrn postojů, hodnot a dovedností odrážejících se v činnosti člověka výrobní, umělecké aj., zahrnuje síť mezilidských vztahů, výživu, tělesný pohyb, organizaci času, zájmy a záliby*“. Charakterovými rysy člověka se ve svých dílech zabývá i Erich Fromm (1992), který se zajímá především o názory a postoje člověka, motivaci a vliv životního stylu orientační rodiny.

Antropologický slovník předkládá životní styl jako „*charakteristiku sociálních, ekonomických, ale zejména rodinných, zvykových, pracovních a jiných běžných denních okolností, návyků a oblastí činnosti člověka; souvisí se vzdělaností (světovým názorem a životním názorem), úrovní zájmů, socioekonomickým zařazením, členstvím v různých skupinách i s účastí na životě společnosti; významně je formován tradicemi národa, země i jejich hodnotovou orientací*“ (Malina a kol., 2009, s. 3972)

Ze sociologického úhlu pohledu Jana Duffková ve společné publikaci s Lukášem Urbanem a Josefem Dubským (2008, s. 55) konstatuje, že ... „*Na nejobecnější úrovni se objevují při vymezování kategorie životního stylu termíny jako životní projevy, životní zvyklosti, formy života, (zejména sociální) či v poslední době stále frekventovanější životní praktiky, o stupeň méně obecné jsou používané termíny chování, jednání (které ovšem už mají*

své vlastní samostatné vymezení). V konkrétnějším vyjádření se používají především termíny činnosti a vztahy, považované za určité jádro problematiky životního stylu.“

Ze shora uvedeného obecného vyjádření vymezuje Jana Duffková, Lukáš Urban a Josef Dubský (2008) životní styl jako systém důležitých činností a vztahů, životních projevů a zvyklostí, které nejsou ojedinělé ani náhodné, ale opakované a jsou charakteristické pro určitý subjekt. Subjektem může být jedinec i skupina, jde o různorodé lidské aktivity, jejichž důležitým znakem je, že zastávají trvalejší místo v životě, a že se často opakují, v případě skupiny se dá někdy mluvit až o tradici či kultuře.

Definice kultury je dostatečně široká na to, aby byl sport, stejně jako ostatní lidské aktivity, uznán za její součást. Ze sociologického hlediska je pro všechny kultury podstatná (tj. obecně pro kulturu v širším smyslu) jejich schopnost konzervovat a přenášet z generace na generaci hodnoty, normy a určité vzorce chování, v případě sportu jsou výčetem hodnot touha po sebezdokonalení ve smyslu fyzickém i duchovním, soupeření i zdravý životní styl.

Životní styly mohou být velice různorodé a dají se zkoumat komplexně jako charakteristika konkrétního života nebo se jimi zabýváme skrze jejich výrazné znaky. Aktivitám jednotlivců se přikládá význam a bývají obvykle kladně citově zabarvené. Můžeme říci, že jedinec vykazující určitý životní styl si uvědomuje jistou „příslušnost“ k nějakému sociálnímu útvaru právě na základě výrazných znaků svého životního stylu. Když někoho označíme za milovníka vodních sportů, odkrýváme jeho zájmy, očekávané postoje a hodnoty. Je tu potřeba určitý zájem o tuto činnost a pravidelnost. Pouze příležitostná vodní zábava obvykle nevytváří pocit „jsem odborník na vodní sporty.“

Zygmunt Bauman (1999) hovoří o současné společnosti jako o konzumní společnosti, popisuje typy konzumentů a jejich způsob života. Podstatné je uvědomění si, že každá kultura v užším smyslu je nositelkou jisté sady životních stylů. Protože kultura přináší i interpretaci životních stylů, podléhá životní styl nejen hodnocení z pozice dané kultury, ale tvoří i jeden ze znaků sociálního statusu.

Při studiu pojmu životního stylu se v různých zdrojích setkáme s výrazy jako životní tempo, rytmus, intenzita či pravda života, životní projev, sebeprojekce, sebeuplatnění, sebeprožívání, sebeuvědomění, odcizení, smysl života, životní ideál, životní harmonie, krása života, eventuelně životní postoj, životní aktivita, životní pocit. Jednoduše a zároveň výstižně by se dal charakterizovat životní styl jako určitý ráz či způsob života člověka ve společnosti, jak uvádí Helena Kubátová (2010).

1.2 Subjekty a faktory životního stylu

Studiem odborné literatury jsem zjistila, že definic životního stylu a jemu blízkých termínů je bezpočet. Životní styl je širokým pojmem a s ním souvisí i běžné lidské činnosti, které člověk vykonává, a to vzdělávání, využití volného času, účast na společenském životě, sociálně-ekonomické postavení člověka, pracovní aktivity, způsob bydlení a chování, schopnost navazovat sociální vztahy, vliv náboženství na člověka aj. Podle Jany Duffkové, Lukáše Urbana a Josefa Dubského (2008) má životní styl celou řadu subjektů, faktorů, a kritérií diferenciac k jejichž přiblížení použiji otázky týkající se této problematiky.

Jana Duffková (2008) rozlišuje **tři typy nositelů životního stylu** (subjektů), a to společnost, sociální skupiny a jednotlivce - individuum. Pojem *společnost* je základním sociologickým pojmem, pro který existuje mnoho různých přístupů a koncepcí. Ve společenských vědách můžeme chápat společnost jako politicky a ekonomicky soběstačnou skupinu lidí obou pohlaví a všech věkových kategorií, kteří sdílejí společnou kulturu, hodnoty, normy, území.

Sociální antropologové popisují společnost jako dědičný kulturní systém. V souvislosti s životním stylem si Jana Duffková (2008) pokládá otázku, zdali je možno hovořit o životním stylu společnosti vzhledem k velkému počtu jednotlivců, u nichž by bylo obtížné najít společné nebo podobné důležité rysy životního stylu. Pro své obecné pojetí by se musel výčet činností týkajících se životního stylu omezit na činnosti, které jsou vlastní většině populace – bydlení, pracovní činnosti, způsoby zábavy.

Kubátová ve svém díle předkládá tabulku s názvem: Subjekt způsobu života, kde přímo uvádí: „*Společnost není subjektem způsobu života, je souhrnem podmínek způsobu života skupiny nebo jednotlivce. Životní podmínky jsou diferencované*“ (Kubátová, 2010, s. 35).

Sociální skupina je častým pojmem v sociologii, v nejširším významu je to jakékoli seskupení lidí, prostorové nebo logické. V užším slova smyslu spojuje členy skupiny vzájemná komunikace, normy, společně vykonávaná činnost. Skupiny lze odlišit od jiných sociálních útvarů, jako jsou sociální kategorie, sociální agregát, dav, publikum, společenská třída, lid či národ. Neopominutelným subjektem životního stylu je rodina. Je jedním z faktorů, které působí na vrůstání jedince do společnosti, respektive na jeho socializaci. Výchova je důležitá pro získání sociálních dovedností, podle Matouška (2003) v průběhu našeho bytí formuje postoje, názory a náhledy na určité jevy. Odborná literatura zdůrazňuje vliv rodinného prostředí a rodinného zázemí jako nejdůležitějšího aspektu pro utváření lidského

jedince. Adler (in Drapela 1997) považuje vliv rodinného prostředí za důležitý prvek při ztvárňování individuálního životního stylu. V dospělém věku se člověk nadále socializuje interakcemi se svým sociálním okolím. Jedinec zakládá novou rodinu, zpravidla uzavřením manželství a výchovou potomků. Tato rodina se označuje sekundární. Rodina je důležitá i pro dospělého člověka, je pro něho nepostradatelnou institucí. Mít stálého partnera a děti patří mezi důležité hodnoty lidského života. Funkční rodina může dát svým členům pocit bezpečného zázemí. Rodina je také základním činitelem demografického vývoje, sociální, ekonomické i kulturní struktury. Můžeme ji též chápat jako instituci, která zajišťuje společenské procesy, základní zprostředkující funkce mezi jedincem a společností. Životní a kulturní úroveň rodiny, možnosti osobního a profesního růstu jednotlivých členů rodiny, problémy, případná nefunkčnost jsou v podstatě obrazem poměrů v celé společnosti. Tato základní jednotka společnosti, jako schválená forma soužití lidí, podléhá právem silné sociální kontrole, role rodiny se promítá i do lidských jednání.

U *jednotlivce* se promítá vztah člověka jako sociální bytosti s člověkem jako individuem s jedinečnou osobností. Životní styl jedince je silně vázán na individuální zájmy a hodnoty, jež jsou ale vždy pod společenským, respektive kulturním vlivem. Jana Duffková (2006) konstatuje, že životní styl konkrétního člověka a hlavní charakteristické rysy tohoto životního stylu závisejí především na:

- 1) vnějších (objektivních) faktorech – na obecnějších, celospolečenských a případně i na užších skupinových (např. rodinných) životních podmínkách¹,
- 2) vnitřních (subjektivních) faktorech i – na osobnosti jednotlivce se všemi jeho konkrétními potřebami, hodnotami, zájmy, aspiracemi, dovednostmi, schopnostmi apod.

Kombinace vnějších a vnitřních faktorů vytváří velké množství variant životních stylů jedinců, ale i sociálních skupin. Diferenciace v životních stylech se často objevuje v dichotomiích, trichotomiích či ještě obsáhlejších výčtech, jak můžeme nalézt v článku Jany Duffkové (2006). Například uvádí rozdíly v životním stylu dle:

- pohlaví (životní způsob muže – životní způsob ženy),
- podle typu bydliště (městský životní způsob – životní způsob na venkově),
- podle věku a fáze životního cyklu (životní způsob dítěte – dospělého – starého člověka),
- podle vzdělání (životní způsob člověka s vzděláním základním – středoškolským – vysokoškolským).

¹ K nejdůležitějším skupinám životních podmínek patří podmínky přírodní (geografické, ekologické, biologické, demografické), společenské (sociálně politické a politické, sociálně ekonomické a ekonomické) a kulturní (kulturní a obecně ideové a technologické).

V jiných případech diferenciacie může jít o podrobnější rozlišování – např. podle kritérií:

- sociální struktury (resp. podle místa jedince v sociální stratifikaci),
- zdravotního stavu (např. životní způsob těžce tělesně postiženého člověka),
- rodinného stavu (např. životní způsoby podle klasického rozdělení „svobodný/á – ženatý/vdaná – rozvedený/á – ovdovělý/á“²),
- profese a povolání (u nás je od 90. let minulého století zvláště oblíbené – u sociologů - sledování životního způsobu manažerů a – u veřejnosti - osob patřících k tzv. zábavnímu průmyslu),
- zaměstnání/bez zaměstnání (např. životní způsob člověka pracujícího v málo obvyklých směnách či v tzv. nestandardních formách a nebo nepracujícího).

1.3 Práce jako faktor životního stylu

Poslední zmíněné kritérium zaměstnání a jeho absence je pro formování životního stylu poměrně důležité. Podle britského sociologa Anthony Giddense (1999, s. 308) existuje v moderní společnosti **šest sociálních charakteristik práce**, které mají pro život člověka klíčový význam. Jedná se o **peníze**, mzdu nebo plat jako hlavní zdroj uspokojování potřeb, který určuje i to, jaké potřeby člověk vůbec má. Dále **úroveň činnosti**, kdy zaměstnání je základnou pro získávání zdokonalování dovedností a schopností člověka, dokonce i tehdy, když jde o práci rutinní. Přehlédnout nelze ani **rozmanitost žití**, protože zaměstnání představuje vstup do kontextu kontrastujícího s domácím prostředím. Nezaměstnanost omezuje člověka jen na prostředí jeho domácnosti. Opominuta nemůže zůstat **struktura času**, jelikož pro osoby v zaměstnání je den obvykle organizován podle rytmu práce. I když někdy může být ubíjející, přináší smysluplné uspořádání denních aktivit. Tato strukturace denního režimu je předávána v procesu socializace a má tak hluboké zakotvení. U těch, kdo se ocitají mimo zaměstnání, se rozvíjí apatie vůči vnímání času a nuda se pro ně stává hlavním problémem. Velký význam má **sociální kontakt**. Pracovní prostředí často přináší přátelství a příležitosti participovat na širších aktivitách s ostatními lidmi. Poslední, ale ne významem, je **osobní identita**. Zaměstnání je obvykle ceněno i pro stabilní sociální identitu, kterou nabízí.

² Podle Jany Duffkové (2006) pro popis specifík životního stylu toto rozdělení nepostačuje, resp. představuje příliš hrubé rozlišení nepřinášející dostatek vhodných informací – dnes je namísto spíše uvažovat o širokém spektru kategorií, kde své místo musí mít např. různé varianty nesezdaného soužití i rozlišení např. životního způsobu svobodného/ho s dítětem – vdané bezdětné – rozvedeného s dětmi – event. i podruhé ženatého s dětmi z obou manželství.

Pro muže i ženu je jejich sebeúcta většinou založena na jeho finančním příspěvku (plynoucím ze zaměstnání) pro rodinu a umožňující jim žít určitým životem, životním stylem.

V této souvislosti například Petr Mareš (1994, s. 41) rozebírající do hloubky problém nezaměstnanosti, uvádí: „*čím déle jsou lidé bez zaměstnání, tím menší mají naději práci opět najít.*“ S tímto názorem se ztotožňuji. Při výzkumu životního stylu osob, které žijí z dávek v hmotné nouzi, jsem zjistila, že zejména dlouhodobá nezaměstnanost způsobuje u člověka ztrátu pracovního návyku a také výrazný úbytek jakékoliv smysluplné činnosti. Tyto osoby si zvykly na svůj nový způsob života, kterému schází pravidelnost, ztratily svou kvalifikaci i motivaci a v podstatě jim tento život bez jakékoliv struktury vyhovuje. Obnova ztracených pracovních návyků není snadná.

Právě z tohoto důvodu je ústředním tématem práce zmapování životního stylu jedinců, kteří se z nejrůznějších důvodů dostali do tíživé životní situace a někteří se ocitli na pokraji sociálního vyloučení a potýkají se s chudobou. V tomto kontextu Jana Duffková (2008) rozlišuje 4 základní kategorie „životních minim“:

- fyziologické minimum, které se počítá podle nákladů na 7 - 12 nejzákladnějších potřeb, bez nichž se nedá přežít
- životní minimum, kde se jedná se o minimální společensky uznané hranice peněžních příjmů k zajištění výživy občanů a ostatních základních osobních potřeb v rozsahu, jaký společnost v dané době uznává jako minimálně nezbytný
- existenční minimum je minimální částka umožňující přežití bez pokrytí potřeb sociálního charakteru (např. vzdělávání)
- sociální minimum počítá s stejnými částkami jako jsou u existenčního minima, avšak daří se částečně uspokojit i sociální potřeby tak, aby nedošlo k sociální deprivaci ani k upadnutí do tzv. pasti chudoby.

Tento zajímavý termín objasňuje Duffková (2008) situací, kdy zvýšení jednoho příjmu v rodině vede ke snížení druhého, takže výsledkem není vylepšení finanční situace rodiny. Příkladem může být výplata dávek státní sociální podpory, jejichž výše s rostoucím příjmem ze zaměstnání klesá nebo na dávku může zcela nárok zaniknout. Situace je naprosto demotivující pro snahu zvýšit si příjem vlastní prací.

2 Nezaměstnanost, chudoba a sociální dávky

S cílem práce nevyhnutelně souvisí významný společenský problém, kterým je nezaměstnanost a chudoba. V daném kontextu vyplývají na povrch otázky: Co je chudoba? Co s chudobou souvisí? Kde lze chudobu pozorovat? Jak s ní souvisí nerovnost?

2.1 Nezaměstnanost

Aktivizace nezaměstnaných k práci je ovlivněna mnoha faktory. Nejobecněji však sociální politikou státu. Politika zaměstnanosti a politika pracovního trhu by měly podporovat flexibilitu pracovního trhu. Chování ekonomicky neaktivních je ovlivněno zejména jakousi jistotou, že jsou tu ještě dávky, které jim budou vypláceny, když nenajdou práci. Aktivní politika trhu práce v podobě projektů, nabídek pracovních agentur a rekvalifikačních kurzů, pomáhá evidovaným uchazečům o zaměstnání vstoupit do pracovního procesu. Problémy s alkoholem, nezájem a v jednom případě zadlužení brání k nástupu na rekvalifikaci. Ekonomická pasivita rodin příjemců i jednotlivých nezaměstnaných občanů ovlivňuje jejich životní úroveň. I když příjemci dávek uznávají, že život rodin s ekonomicky aktivními členy se výrazně se liší od rodin, které pobírají dávky hmotné nouze, neřeší svůj problém radikálně.

Významnou roli v při řešení problému nezaměstnanosti hraje úřad práce, státem zřízená instituce, která zasahuje do trhu práce. Shromažďuje podklady o zaměstnanosti, eviduje uchazeče o zaměstnání ve svém regionu, poskytuje jim poradenství a pomáhá jim zprostředkovat vhodná zaměstnání a řeší problémy spojené s nezaměstnaností ve svém regionu. Zaměstnavatelé mají povinnost ohlásit úřadu práce nově vzniklá volná pracovní místa, aby zprostředkovatelé úřadů práce, kteří spolupracují s evidovanými uchazeči o zaměstnání, jim mohli vhodná zaměstnání doporučit.

Uchazečům o zaměstnání s nízkou kvalifikací jsou doporučována školení, rekvalifikační kurzy, kurzy jazyků a dalších dovedností. Kurzy bývají většinou bezplatné a navíc ten uchazeč, který se zúčastní rekvalifikace, má ze zákona nárok na výplatu podpory při rekvalifikaci. S úřady práce úzce spolupracují sociální odbory městských úřadů, personální agentury i školicí střediska.

2.2 Chudoba

V odborné literatuře jsem našla definici: „**Chudoba** jako taková je konceptem popisujícím souhrn určitých podmínek, v nichž se někteří lidé ocitají, přičemž může být pojímána jako existenční stav, politický a praktický koncept, morální kategorie, sociální problém... Ve své podstatě jde o pojem ve značné míře zatížený hodnocením (oproti tomu **nerovnost** je pojmem neutrálním, deskriptivním) – chudoba je pojímána jako neakceptovatelná nerovnost, resp. její neakceptovatelný důsledek“ (Dufková, 2008, s. 86).

Podle Ireny Sonntagové a Miroslava Piláta (2004) v zásadě existují dva základní koncepty chudoby, a to subjektivní a objektivní. Subjektivní koncept chudoby je založen na hodnocení vlastní životní situace jedincem či domácností, naproti tomu objektivní koncepty se snaží chudobu vymezit pomocí faktorů, které nejsou závislé na mínění jedince a vycházejí z analýz sociálně-ekonomických informací o domácnostech.

Sociologická literatura rozlišuje termíny absolutní a relativní chudoba, jak uvádí Petr Mareš (1999, s. 110-115). Absolutní chudoba znamená absolutně nedostatečné uspokojování základních životních potřeb, jakými jsou strava, oblečení či zdravotně nezávadné bydlení. Není přitom rozhodující, zda tato neschopnost nastává vlivem nedostatečných příjmů rodiny nebo jednotlivce nebo je způsobena nepřiměřeným hospodařením s finančními prostředky. Chudobu pociťuje celá rodina včetně dětí, které nemohou chod domácnosti žádným způsobem ovlivnit.

Vyspělé země používají pojem relativní chudoba, který bývá obvykle určen vzdáleností od jistého, zpravidla průměrného životního standardu. Relativní chudoba není otázkou fyzického přežití, ale otázkou důstojného života. V praxi znamená, že člověk uspokojuje své základní životní potřeby, které jsou v dané společnosti běžné, ale přesto je v určitém smyslu vyloučen ze společnosti, protože tím, že se například nepodílí na kulturním životě obce, nemá kvalitní stravu, prostředky na dovolenou, mívá odpojenou elektřinu, plyn, jeho děti nenavštěvují hodnotné volnočasové aktivity a nejsou do nich investovány potřebné finanční zdroje pro jejich rozvoj apod., splňuje znaky chudoby, a tak se dostává se do sociální izolace. Nízké příjmy tak přivádí rodiny i jednotlivce do nedůstojné chudoby. Návštěvami v bytech občanů, kteří jsou osobami v hmotné nouzi a pobírají dávky pomoci hmotné nouze, byl zjištěn nápadný materiální nedostatek. Například barevný televizor, pokud jej taková rodina vlastní, nebyl ani v jednom případě pořízen jako nový, ale vždy použitý. Stejně tak nezbytné předměty jako chladnička a automatická pračka byly zakoupeny v bazaru.

Relativní chudoba na první pohled nemusí znamenat sociální vyloučení, je však stejně stěžejní jako chudoba absolutní. Zde se budu zabývat pojmem, který s chudobou bezprostředně souvisí, a tím je **sociální vyloučení (exkluze či vytěsňování)**.

Sociolog Petr Mareš (1994) hovoří o sociálním vyloučení jako o právu jedince na základní životní standard, kterým je bydlení, vzdělání, zdraví, služby, práce. A na myšlenku jeho práva na participaci ve společnosti. Sociální vyloučení vážně narušuje osobnostní integritu vylučovaných jedinců. Mezi jednotlivce a skupiny ohrožené sociálním vyloučením můžeme zařadit osamělé dlouhodobě nemocné a zdravotně postižené jedince, propuštěné z výkonu trestu, osoby po ukončení závislostní léčby, mladé lidi, kterým skončil pobyt v dětském domově, dlouhodobě nezaměstnané osoby, osamělé rodiče, etnické a jiné menšinové skupiny. Osoby bez přístřeší tvoří skupinu, která bývá označována jako underclass – extrémní exkluze sociální vrstvy. Mezi klíčové faktory, které ovlivňují proces sociální exkluze patří marginalizace na pracovním trhu, chybějící rodinná a sociální síť nebo dysfunkční rodina. Pro opatření k zamezení sociálního vyloučení používáme pojem sociální začleňování (inkluze). Řada autorů chápe exkluzi jako protiklad inkluze, jako proces působící proti integraci (soudržnosti) společnosti. Mareš (1999) uvádí, že i když má sociální exkluze význam při analýze nerovnosti a chudoby, nejde v ní pouze o gradaci nerovností. Spíše o mechanismy vyčleňující určité kolektivity (dobrovolně i nedobrovolně) z hlavního proudu společnosti.

Sociální nerovnost chápe sociologie buď tak, že ji bere jako nezbytný důsledek společenského života, nebo ji považuje nikoliv za logický obecný atribut společnosti, ale za důsledek jejího uspořádání. Bez nerovnosti by nebylo chudoby (Mareš 1999). Každý by chtěl žít v souladu se svojí představou o dobrém životě. Pokud však člověk veškeré své materiální zdroje použije pouze na uspokojení základních potřeb, nezůstanou mu již žádné prostředky, může být vystaven rizikům nouze a zadlužení.

Jádrem problému chudoby je absence svobody. V materiálním smyslu k pocitu svobody potřebujeme vlastnit materiální prostředky. Když tyto prostředky chybí, nemůže člověk žít takový život, jak si představoval. Profesor sociologie na Oxfordské univerzitě Stein Ringen (2005, s. 912) se svobodou zabývá v článku Volnost, svoboda a skutečná svoboda: *„Svobodná společnost je ta, v níž je každý svobodný. Stejným způsobem, jakým se obracíme na svoji vládu kvůli ochraně práv, se na ni musíme obracet kvůli základnímu sociálnímu zabezpečení. Musí být povinností demokratických vlád poskytnout všem občanům poslední ochranu před rizikem chudoby. Svobodný život je navíc možný jen s přístupem do arén, které vytvářejí náležité možnosti volby. To závisí na čemsi vytvářeném v těchto arénách, tj. na*

určité míře hojnosti (například zboží v obchodech a míst na trhu práce), na otevřenosti arén pro každého a na nabídce náležitých věcí.“

Laická veřejnost si často spojuje chudobu jen v souvislosti s rozvojovými zeměmi a jejich bojem s hladem a podvýživou. Ale chudoba je samozřejmě přítomna i v Evropě. Koncepce sociální politiky Evropské unie vychází z evropské filozofické a kulturní tradice pojetí lidských, respektive sociálních práv, které bylo na mezinárodní úrovni upraveno v reakci na druhou světovou válku a později na zahájení studené války, a to nejprve na půdě Rady Evropy. Jejím základním cílem byla kontrola dodržování lidských práv a jejich ochrana. Rada Evropy přijala řadu dokumentů, z nichž nejdůležitější byla podle názoru Sonntagové a Piláta (2004) Evropská sociální charta z roku 1961 a Revidovaná Evropská sociální charta (1996). Rok 2010 byl vyhlášen Evropským rokem boje proto chudobě a sociálnímu vyloučení. K tomuto fenoménu se vyjádřil i současný ministr práce a sociálních věcí Jaromír Drábek: *„Chudoba je v Česku velmi aktuálním tématem a pro naši společnost je důležité naučit se tento problém vnímat realisticky a postavit se mu čelem. Řešení existují: od aktivního přístupu samospráv, až po zvyšování finanční gramotnosti obyvatel. Každá osvěta a apel na vyšší zodpovědnost v tomto směru jsou tedy jednoznačně přínosné.“*

Boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení byl náplní sociálních programů států Evropské unie. Ze závěrů konference *„Podpora integrity rodin ohrožených sociálním vyloučením a jejich místo v měnící se Evropě“*, která se konala v Brně v květnu 2010, vyplynuly nejčastější důvody sociálního ohrožení rodin, ke kterým patří nezaměstnanost, nízká sociální a hmotná úroveň, zadlužení, závislost na návykových látkách a patologické hráčství, bezdomovectví, popřípadě recidiva.

2.3 Sociální dávky

Z nejrůznějších důvodů se jedinec i rodina dostane do obtížné sociální situace, když člověk přijde o práci, v horším případě o zdraví, rodinu, bydlení, i o svoji lidskou důstojnost. Jeden z důvodů může být i důsledek hospodářské krize, která zvýšila počet klientů, kteří vzhledem ke své nepříznivé finanční situaci navštívili humanitární sociální odbor, aby svoji situaci řešili s profesionály. Nejvíce ohroženi jsou ti, kterým nedokázala pomoci nejbližší rodina ani přátelé, protože se dostali náhle do několika krizových situací nebo nevyřešili jednu krizi a nabalují na sebe další. Těmto lidem, kteří se do své obtížné situace dostali vlastní vinou nebo jinými okolnostmi, se věnuje pozornost, protože si sami nedokáží zajistit podmínky pro důstojný život. Ti, kteří pomoc včas vyhledají, mohou díky odbornému

poradenství a odborné pomoci napříč agendami sociálních věcí zamezit sociálnímu vyloučení. Nedostatek finančních prostředků vytváří totiž situaci sociální deprivace, která způsobuje distanci od majoritního proudu společnosti, psychickou labilitu s nárůstem problémů v rodině a velmi často také agresivitu klientů.

Klienti, kteří se ocitnou v tíživé finanční situaci, zažívají stav, kdy osoba či rodina nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni ještě přijatelné pro společnost. Současně si tyto příjmy nemohou z objektivních důvodů zvýšit ani vlastní prací, uplatněním nároků a pohledávek, prodejem nebo využitím majetku a nejsou schopni vyřešit tak svoji nelehkou situaci sami vlastním přičiněním. Velmi častými důvody ztráty příjmu rodiny i jednotlivce je nezaměstnanost a následné vyčerpání podpory v nezaměstnanosti, odchod živitele rodiny nebo ukončení rodičovské dovolené v případě osamělé matky.

Převážnou část klientů oddělení dávek pomoci v hmotné nouzi tak tvoří osamělí jedinci a žadatelé žijící v neúplných rodinách. Mezi žadateli, kteří mají úplnou rodinu, bývají často ti, kteří se na úřad obracejí, když se v tíživé sociální situaci ocitají poprvé. Mnohdy se stává, že tito klienti si odnesou pouze předepsané tiskopisy a odborné rady, ale žádost o dávku potom vůbec nepodají. Zvláštní skupinu žadatelů tvoří občané bez přístřeší. Tito neznají svá práva a povinnost, bývají určitým způsobem diskriminováni a pokud již dříve nebyli příjemci sociálních dávek, tak mnohdy sami pomoc nežadají. Přijdou-li požádat o dávky pomoci v hmotné nouzi, bývají v doprovodu kurátora, který tyto klienty vyhledá v rámci depistáže.

3 Legislativa sociální politiky a sociálních služeb

Sociální politika má za úkol ovlivňovat realitu tím způsobem, aby se předcházelo sociálnímu napětí, aby byl zachován sociální smír a byla zajištěna pomoc lidem při překonání tíživých sociálních situací. Svou záměrnou, plánovitou a cílevědomou činností, kterou provádí ve prospěch občanů, má zajistit určitou míru jistoty, ochrany a bezpečí, má umožnit důstojný život všem občanům státu. Hlavním úkolem sociální politiky je zamezit početnímu růstu chudých a nepropadnutí chudých do hlubokých existenčních potíží. K tomuto cíli jí napomáhají přijatá legislativní opatření, kterými jsou **zákon č. 108/2006 o sociálních službách, zákon č. 111/2006 o pomoci v hmotné nouzi a zákon č. 110/2006 o životním a existenčním minimu.**

3.1 Zákon o sociálních službách

Zákon o sociálních službách specifikuje okruh klientů, kterým by měl být daný typ služby poskytován a rozlišuje tři obecné druhy sociálních služeb:

- sociální poradenství
- služby sociální péče
- služby sociální prevence.

Sociální poradenství představuje základní činnosti probíhající při poskytování všech druhů sociálních služeb. Má sloužit k získání informací, které přispějí k řešení nepříznivé sociální situace klientů. Vedle „základního“ poradenství by mělo probíhat i tzv. „odborné“ sociální poradenství, které sleduje konkrétní potřeby jednotlivých skupin klientů.

Základní sociální poradenství je zákonnou povinností všech poskytovatelů sociálních služeb. V rámci této služby nabízí všem osobám, kteří se na ně obrátí, pomoc při orientaci v jejich nepříznivé situaci, podporu při vyhledávání vhodného typu služby nebo pomoci a kontaktů na poskytovatele těchto služeb a pomoc při orientaci v základních právech a povinnostech ve vztahu ke konkrétní situaci.

Ve srovnání se zákonem o sociální potřebnosti tento zákon výslovně uvádí, že každá osoba má nárok na poskytnutí základního poradenství, které povede nejen k řešení její situace hmotné nouze, ale i k předcházení vzniku stavu hmotné nouze.

Listina základních práv a svobod v článku 30 přiznává každému, kdo je v hmotné nouzi, právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních

podmínek. Základními životními podmínkami pro účely pomoci v hmotné nouzi se rozumí základní podmínky biologické, psychické a sociální. Právo na poskytnutí pomoci neznamená automaticky nárok na peněžitou dávku nebo jiné věcné plnění v rámci systému pomoci v hmotné nouzi. Sociální poradenství mají povinnost zabezpečovat všechny orgány pomoci v hmotné nouzi, tj. pověřené obecní úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, krajské úřady a Ministerstvo práce a sociálních věcí. Nárok na poskytnutí poradenství má každá osoba. Jde o poskytnutí základních informací o možnostech prevence situace hmotné nouze a o možnostech jejího řešení. Uvedená povinnost vyplývá z Evropské sociální charty, jejího článku 13, upravujícího právo na sociální a lékařskou pomoc. Česká republika v návaznosti na uvedený článek je zavázána stanovit, že každému se má dostat prostřednictvím kompetentních veřejných nebo soukromých služeb takového poradenství a osobní pomoci nezbytné k zabránění, odstranění nebo zmírnění stavu potřeby jednotlivce nebo rodiny. Jde o základní činnost v systému pomoci v hmotné nouzi. Vymezení základního sociálního poradenství je upraveno v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Jde o poskytování základních informací, přispívajících k řešení stavu hmotné nouze osoby, resp. k jejímu předcházení. Příslušné orgány pomoci v hmotné nouzi musí pro poskytování sociálního poradenství a pro úsek pomoci v hmotné nouzi vytvořit potřebné podmínky (pracovník, který tyto informace bude poskytovat, musí být pro poskytování základních informací náležitě proškolen). Úkoly spadající do oblasti sociálního poradenství jsou specifikovány v § 61 zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů (dále jen zákon), který vymezuje pod písm. b) a d) úkoly zaměstnanců orgánů pomoci v hmotné nouzi, a to jak při poskytování informací, tak při prevenci vzniku stavu hmotné nouze.

Služby sociální péče pomáhají klientům zajistit jejich fyzickou a psychickou soběstačnost a umožňují jim tak v nejvyšší možné míře zapojení do běžného života ve společnosti, příp. důstojné prostředí a zacházení. Jednotlivé typy aktivit a institucí poskytují různé časově omezené služby, které mají terénní, ambulantní anebo pobytovou povahu.

Služby sociální prevence slouží k zabránění sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Jejich cílem by měla být pomoc osobám při překonávání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů. Opět jde o různé typy služeb, které mají terénní, ambulantní anebo pobytovou povahu.

3.2 Zákon o pomoci v hmotné nouzi

Parlament České republiky schválil v březnu 2006 zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, který platí od 1. ledna 2007. Mezi cíle zákona o pomoci v hmotné nouzi patří chránit a aktivovat občana, aby nebyl pouze pasivním příjemcem sociální pomoci, ale aby se i aktivně podílel na řešení své sociální situace a prostřednictvím systému dokázal znovu získat svou nezávislost. Tento zákon nově stanovil podmínky pro pomoc osobám v hmotné nouzi a zároveň zrušil zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti a zákon č. 463/1991 Sb., o životním minimu. Tato předchozí legislativní řešení umožňovala nezajímat se o méně placené práce, neboť garantovala „za poměrně snadno splnitelných podmínek trvalý příjem na úrovni, kterou zejména osoby s více dětmi a nízkou kvalifikací nemohou reálně příjmy z výdělečné činnosti dosáhnout. To vede k nezájmu o přijetí hůře placené práce“ (Sněmovní tisk 1063/0: Důvodová zpráva, 2005, s. 40).

Tvůrcům zákona o pomoci v hmotné nouzi šlo především o snížení doby závislosti na dávkách, o zabránění nebo omezení sociálního vyloučení osob a o vyvinutí aktivizačních opatření pro získání zaměstnání. Na rozdíl od předchozího systému je cílem motivovat k přijetí i hůře placeného zaměstnání, zajistit začlenění příjemců pomoci v hmotné nouzi do společnosti prostřednictvím individuální sociální práce a zabránit zneužívání dávkového systému hmotné nouze (Sněmovní tisk, 2005). Systém pomoci v hmotné nouzi je moderním systémem pomoci osobám s nedostatečnými příjmy, jeho úkolem je motivovat osoby k aktivní snaze zajistit si vlastními silami prostředky k uspokojení životních potřeb. Je jednotný na celém území České republiky, vychází z principu, že každá osoba, která pracuje, se musí mít lépe než ta, která nepracuje, popřípadě se práci vyhýbá.

Podle zákona o pomoci v hmotné nouzi se poskytne pomoc jednotlivci a rodině v případě nedostatečných příjmů a když jejich celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb. Kromě opakujících se dávek zákon o pomoci v hmotné nouzi pomáhá i při řešení některých nárazových životních situací, které nelze vyřešit jinak než mimořádnou okamžitou pomocí. Dávky hmotné nouze představují krajní způsob, jak osobám bez pravidelného příjmu zajistit finanční prostředky nutné pro uspokojení základních životních potřeb.

Zákon vymezuje sedm situací spojených s nedostatečným zabezpečením základní obživy, bydlení a s mimořádnými událostmi. Nastanou-li, je osoba či rodina v hmotné nouzi a má nárok na pomoc. Jde v zásadě o situace, kdy osoba či rodina nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb.

Pomocí tohoto zákona lze řešit i některé nárazové životní situace, které nelze vyřešit jinak, a to poskytnutím mimořádné okamžité pomoci. Důležité je, že každá osoba má nárok na poskytnutí základních informací, jež mohou vést osoby nejen k řešení jejich situace hmotné nouze, ale zároveň také k předcházení těmto situacím.

Dávky, kterými se řeší pomoc v hmotné nouzi, jsou

- příspěvek na živobytí
- doplatek na bydlení
- mimořádná okamžitá pomoc.

První dvě jmenované dávky jsou dávkami opakujícími se a třetí poslední dávka je jednorázová. Základní dávkou pomoci v hmotné nouzi je **příspěvek na živobytí**, který řeší nedostatečný příjem jednotlivé osoby či rodiny a nahrazuje dorovnání do životního minima. Podle zákona o pomoci v hmotné nouzi se již nedorovná do životního minima, ale do tzv. částky na živobytí. Částka na živobytí může být nižší, ale i vyšší než životní minimum, životnímu minimu se rovná tehdy, pokud příjemce dávky a s ním společně posuzované osoby vyvíjejí maximální úsilí k řešení své tíživé životní situace. V praxi to znamená, že částka živobytí je stanovena pro každou osobu individuálně, a to na základě hodnocení její snahy a možností. Pro stanovení částky živobytí rodiny se částky živobytí na jednotlivé osoby sčítají. Částka živobytí se odvíjí od částek životního a existenčního minima.

Nárok na příspěvek na živobytí vzniká osobě či rodině, pokud po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje příjem osoby či příjem rodiny částek živobytí. V některých případech zákon stanovuje výjimky, a to například u osoby, která dluží na výživném pro nezletilé dítě částku vyšší než trojnásobek stanovené měsíční splátky nebo která nepředloží na výzvu individuální akční plán vypracovaný úřadem práce. V těchto případech se částka živobytí u osoby sníží na existenční minimum. Částka živobytí se může zvýšit v případě, že osoba má prokazatelně zvýšené náklady z důvodu dietního stravování, které doporučil odborný lékař a doloží o tom potvrzení vystavené odborným lékařem.

Dále platí odlišná pravidla pro stanovení částky živobytí u osob, které pobírají příspěvek na živobytí méně než šest měsíců a více než šest měsíců. Pro tyto případy byl zaveden institut veřejné služby, který rozšiřuje možnosti osob v hmotné nouzi vymanit se z nepříznivé situace, popřípadě obdržet dávku pomoci v hmotné nouzi ve vyšší částce než člověk, který je méně aktivní. Osobám, které pobírají příspěvek na živobytí déle jak šest měsíců a nemají žádný započitatelný příjem, se může částka živobytí snížit na existenční minimum. Toto snížení se netýká osob, u kterých se nezkoumá možnost zvýšit si příjem vlastní prací, osob pobírajících podporu v nezaměstnanosti či podporu při rekvalifikaci, osob,

kteří mají příjem z výdělečné činnosti a osob, které využívají institutu veřejné služby a vykonávají veřejnou službu v rozsahu alespoň 20 hodin v kalendářním měsíci. V případě, že osoba vykoná v kalendářním měsíci 30 hodin na veřejné službě, zvýší se částka živobytí, například u jednotlivce až na 3.679 Kč.

Výše příspěvku na živobytí se stanovuje jako rozdíl mezi živobytím osoby či rodiny a jejich příjmem, od kterého se odečtou přiměřené náklady na bydlení (přiměřené náklady na bydlení jsou náklady na bydlení stanovené maximálně do výše 30 % příjmu osoby či rodiny, v Praze činí 35 %, příjmu osoby či rodiny). Živobytí osoby či rodiny je stanoveno na základě posouzení, jaký má osoba či rodina příjem a zda si jej může zvýšit, na posouzení celkových sociálních a majetkových poměrů a na zhodnocení dalších okolností, které výši částky živobytí mohou navýšit (aktivní snaha najít si zaměstnání, dlouhodobé setrvávání ve stavu hmotné nouze, potřeba dietního stravování). Částka živobytí se odvíjí od částek životního a existenčního minima. Pokud osoba prokazatelně projevuje snahu o zvýšení příjmu vlastním přičiněním, bude úroveň jejího živobytí (před dalším možným navýšením) shodná s jejím životním minimem.

Druhou dávkou pomoci v hmotné nouzi, která řeší situaci nedostatku příjmu k uhrazení odůvodněných nákladů na bydlení, je opakující se dávka **doplatek na bydlení**. Doplatek na bydlení je dávka pomoci v hmotné nouzi, která společně s vlastními příjmy občana a příspěvkem na bydlení (ze systému státní sociální podpory) pomáhá uhradit odůvodněné náklady na bydlení. Výše doplatku na bydlení je stanovena tak, aby po zaplacení odůvodněných nákladů na bydlení (tj. nájmu, služeb s bydlením spojených a nákladů za dodávku energií) zůstala osobě (nebo společně posuzovaným osobám) částka živobytí. Podmínkou pro nárok na tuto dávku je být nájemcem nebo vlastníkem bytu a splňovat podmínky pro nárok na příspěvek na živobytí a na příspěvek na bydlení ze systému státní sociální podpory. Zákon umožňuje poskytnout doplatek na bydlení i ve výjimečných případech, kdy žadatel nemá nárok na příspěvek na živobytí nebo příspěvek na bydlení a pamatuje i na specifické situace spojené s bydlením. V případech hodných zvláštního zřetele může orgán pomoci v hmotné nouzi rozhodnout, že za nájemce považuje pro účely doplatku na bydlení i osobu dlouhodobě užívající jinou než nájemní formu bydlení, například ubytovnu nebo bydlení v podnájmu. Nárok na doplatek na bydlení má také nezletilé nezaopatřené dítě, které je v plném přímém zaopatření ústavu (zařízení) pro péči o děti nebo mládež nebo které žije v náhradní rodinné péči, na které přešlo vlastnictví nebo nájem bytu a dítě nemá dostatečný příjem nebo majetek k úhradě odůvodněných nákladů na bydlení.

Osobám, které se ocitnou v takových situacích, které je nutno bezodkladně řešit, je poskytována **mimořádná okamžitá pomoc**. Zákon ustanovuje pět situací:

- První situace může nastat ve chvíli, kdy osoby sice neplní podmínky hmotné nouze, ale hrozí jim vážná újma na zdraví v případě neposkytnutí pomoci okamžitě.
- Druhá situace řeší pomoc osobám postiženým vážnou mimořádnou událostí (živelní pohromy, vyšší stupně větrné pohromy, zemětřesení, požár nebo jiná destruktivní událost, ekologická nebo průmyslová havárie).
- Třetí situace napomáhá osobám, které nemají dostatečné prostředky k úhradě jednorázového výdaje spojeného např. s úhradou poplatku za vystavení duplikátů osobních dokladů nebo v případě ztráty peněžních prostředků.
- Čtvrtá situace pomáhá řešit osobám v hmotné nouzi potřebu nákupu předmětů dlouhodobé potřeby, např. rozbité pračky, ledničky, nebo uhradit odůvodněné náklady, vznikající v souvislosti se vzděláním nebo se zájmovou činností nezaopatřených dětí.
- Poslední pátá situace pomáhá řešení situace osob ohrožených sociálním vyloučením. Jde např. o osoby, které se vrací z výkonu trestu, z pobytu v dětském domově a z pěstounské péče po dosažení zletilosti nebo po ukončení léčby chorobných závislostí.

Mezi motivační a aktivační opatření patří zvýhodňující systém započítávání příjmů z výdělečné činnosti osob pobírajících dávky pomoci v hmotné nouzi a také zavedení **institutu veřejné služby**. S účinností ode dne 1.1.2009 došlo k novelizaci zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, tato novela zavedla institut veřejné služby. Veřejná služba doplňuje vedle veřejně prospěšných prací, krátkodobého zaměstnání a dobrovolnické služby, možnosti zachování pracovních dovedností u osob dlouhodobě setrvávajících ve stavu hmotné nouze. Na základě písemné smlouvy uzavřené mezi obcí a osobou v hmotné nouzi, „*lze zabezpečovat pomoc v záležitostech, které jsou konány ve prospěch obce a jejích občanů. Jde zejména o zlepšování životního prostředí v obci, udržování čistoty ulic a jiných veřejných prostranství, pomoc v oblasti kulturního rozvoje a sociální péče*“ (§ 18a zákona o pomoci v HN, 2009). Za výkon veřejné služby nenáleží občanu odměna, veřejnou službu vykonávají pouze ty osoby, které jsou příjemci dávek hmotné nouze nebo společně posuzovanými osobami a vzhledem k délce pobírání těchto dávek by se částka jejich živobytí snížila na částku existenčního minima. V případě, že příjemce dávky či zaopatřené společně posuzované osoby, které pobírají dávky hmotné nouze více než půl roku a nemají žádný započítatelný příjem, jejich částka živobytí se snižuje na částku existenčního minima, což je 2 020 Kč. Toto má za následek snížení dávky pomoci v hmotné nouzi. Prací na veřejné službě je možné si sociální dávku zvýšit. Osoby, které mají zájem o zvýšení své dávky, odpracují za kalendářní

měsíc 30 hodin a osoby, kterým zůstane částka živobytí ve stejné výši, odpracují alespoň 20 hodin za měsíc.

Veřejná služba je jednou z možností nejen uchování ale i rozvíjení pracovních návyků, schopností a dovedností osob v hmotné nouzi, podporuje sociální začleňování a může přispět ke vzniku dobrých vztahů mezi osobami v hmotné nouzi a ostatními občany. Administrátorka pro veřejnou službu, s níž osoby v hmotné nouzi úzce spolupracují, má za dvouletou dobu trvání veřejné služby nejrůznější zkušenosti. Před nástupem na veřejnou službu je každá osoba povinna podstoupit zdravotní prohlídku u svého praktického lékaře. Už tento první krok bývá někdy značným problémem: osoba neví, kdo je její lékař, neví, kde sídlí ordinace lékaře, když už chce lékaře navštívit, tak ztratí potřebný tiskopis, který má lékař potvrdit. Po předložení tiskopisu potvrzeného lékařem je s osobou sepsána smlouva o výkonu veřejné služby a osoba se zúčastní povinného proškolení o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci. Když jsou v pořádky všechny tyto administrativní náležitosti, následuje seznámení s náplní práce, kterou veřejná služba obnáší. Práce se týká vždy veřejného zájmu, zejména úklidu obce, údržby chodníků, v zimě odklizení sněhu. Počáteční zájem o práci v průběhu doby může opadat. K dnešnímu dni eviduje administrátorka více než jeden rok sepsané smlouvy, které dosud nebyly naplněné. Osoba, která smlouvu podepsala, se dosud k nástupu na práci nedostavila. Týká se to osob, které dosud ve svém životě nebyly zapojeny do pracovního procesu anebo jsou dlouhodobě nezaměstnané. A právě dlouhodobá nezaměstnanost se u osob v systému hmotné nouzi vyskytuje v nezanedbatelném počtu. Velký problém často způsobí dávky vyplacené v průběhu výkonu práce. Osoba závislá na alkoholu ještě ten den část finančních prostředků utratí za alkohol a několik dnů potom není schopná normálně fungovat. Nedostaví se do práce a pokud se dostaví, bývá v podnapilém stavu a musí být z práce poslána domů.

3.3 Zákon o životním a existenčním minimu

Základním právním předpisem, který do 31.12.2006 řešil pomoc občanů, kteří se ocitli v situaci hmotné nouze, byl zákon o sociální potřebnosti. Obsahoval ustanovení o podmínkách nároku na dávky sociální potřebnosti a stanovení jejich výše. V ostatních případech se pro sociální dávky používala ustanovení zákona o sociálním zabezpečení upravující obecně poskytování dávek sociální péče a ustanovení zákona o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení pro stanovení působnosti u těchto dávek. I když stávající

předpisy toto výslovně nestanovily, vycházelo se z předpokladu, že se jedná o dávky sociální péče. V průběhu doby nastaly v České republice zásadní sociální a ekonomické změny. Zákon o sociální potřebnosti obsahoval relativně velký rozsah správního uvážení a možností různých reakcí na individuální situace občanů a neřešil vyplácení dávek komplexně. Byl několikrát novelizován. Důvodem bylo i to, že podmínky pro získání sociálních dávek, zejména dávek sociální péče vázaných na sociální potřebnost občana, byly snadno splnitelné a umožňovaly poskytnutí dávek i nepotřebným. Předcházející způsob poskytování sociálních dávek nebyl tak motivující k práci ani k aktivnímu hledání práce a už vůbec ne k přijetí i méně placené práce. Životní minimum bylo v předešlém systému dvousložkové, tvořené náklady na výživu a ostatní základní osobní potřeby a dále nezbytnými náklady na bydlení. Výše životního minima stejně jako dnes záležela na věku a na počtu osob ve společné domácnosti.

Neexistoval jednotný celorepublikový systém, projevovaly se problémy v nedostatečné a roztržité úpravě řízení o dávkách sociální péče, včetně problémů s ochranou osobních údajů.

Rekonstrukce životního minima a změna systému v ochraně jednotlivce a rodin před hmotnou nouzí byly smyslem nových právních úprav. Provedení změn mělo cíl především v motivaci občanů k aktivnímu hledání zaměstnání, ale i k přijetí méně placené práce. Dalším cílem bylo zvýhodnění těch příjemců, kteří spolupracují s úřadem práce i s příslušným orgánem pomoci v hmotné nouzi a prokáží skutečnou snahu zvýšit si příjem vlastní prací. A konečným cílem bylo rozdělovat prostředky efektivněji a hlavně spravedlivěji.

Institut **životního a existenčního minima** je dnes ustanoven zákonem o životním a existenčním minimu. Jedná se o minimální společensky uznané hranice peněžních příjmů k zajištění výživy občanů a jejich ostatních základních osobních potřeb. Existenční minimum je minimální částka umožňující přežití.³

Sněmovnou schválený zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, který platí již od 1.1.2007, změnil především strukturu životního minima, které je pouze jednosložkové, tzn. že zahrnuje pouze částky na živobytí a na základní osobní potřeby, ale nezahrnuje náklady spojené s bydlením. Částky životního minima potřebné k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb jsou odstupňovány podle pořadí osob v domácnosti a u nezaopatřených dětí také podle věku. Částka životního minima u jednotlivce, který žije

³ Britský ekonom David Ricardo (1722–1823) dal existenčnímu minimu společensko – historický rozměr. Existenční minimum podle něj závisí na ekonomické úrovni země, na životním způsobu, zvycích a tradicích dělnické třídy. Je jiné v různých dobách a v různých zemích - z toho vyplývá, že ve vyspělých zemích musí být nepochybně vyšší než pouhé fyzické minimum k přežití v zaostalých agrárních zemích. Tímto pojetím existenční minimum významně inovoval.

sám, činí 3 126 Kč měsíčně. V praxi se částky životního minima využívají především při zjišťování nároku na dávky státní sociální podpory jako je přírůstek na dítě a dříve i pro stanovení nároku na sociální příplatek, který byl od 01.01.2011 zrušen. Nově slouží i pro výpočet porodného, v soudní praxi pro výpočet alimentární povinnosti a v neposlední řadě pro výpočet nezabavitelné částky při exekuci, kdy se kombinuje životní minimum povinného s jeho zákonnými náklady na bydlení a nezabavitelnou částkou na každou osobu, které musí povinný poskytovat výživné.

Životní minimum je zvyšováno nařízením vlády – jedná se o **valorizaci životního minima**. Při zvyšování částek životního minima se zachovává jejich reálná úroveň, vláda je zmocněna zvyšovat částky životního minima od 1. ledna podle skutečného vývoje spotřebitelských cen, pokud nárůst nákladů na výživu a na ostatní základní osobní potřeby přesáhne ve stanoveném rozhodném období 5 %. Částky životního minima může vláda za mimořádných okolností zvýšit také mimo termín pravidelné valorizace. V současné době jsou částky životního minima nezměněny od 1.1.2007.

Hlavní využití životního a existenčního minima je v zákoně č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi. Životní minimum plní rozhodující úlohu při posuzování hmotné nouze i jako sociálně-ochranná veličina. Vedle životního minima byl z důvodu větší motivace zaveden pro dospělé osoby v hmotné nouzi institut existenčního minima. Životní minimum ani existenční minimum nezahrnují nezbytné náklady na bydlení. Ochrana v oblasti bydlení je řešena v rámci systému státní sociální podpory poskytováním příspěvku na bydlení a v systému pomoci v hmotné nouzi dávkou doplatek na bydlení.

Životní minimum je součtem všech částek životního minima jednotlivých členů domácnosti. Společně posuzované osoby pro výpočet životního minima jsou:

- manželé nebo partneři podle zvláštního právního předpisu (registrovaní partneři),
- rodiče a děti nezletilé zaopatřené nebo zletilé, pokud tyto děti s rodiči užívají byt a nejsou posuzovány s jinými osobami,
- jiné osoby společně užívající byt, pokud písemně neprohlásí, že spolu trvale nežijí a společně neuhrazují náklady na své potřeby.

Za společně posuzované osoby se považují i ty osoby, které se přechodně, z důvodů soustavné přípravy na budoucí povolání, z důvodů zdravotních nebo pracovních (včetně dobrovolnické služby), zdržují mimo byt.

V tabulce č. 1 jsou uvedeny částky pro osoby žijící ve společné domácnosti (Kč, měsíčně):

První zaopatřená osoba v domácnosti	2.880
Druhá zaopatřená osoba v domácnosti	2.600
Nezaopatřené dítě ve věku 15 – 26 let	2.250
Nezaopatřené dítě ve věku 6 – 15 let	1.960
Nezaopatřené dítě do 6 let věku	1.600

Částka existenčního minima platná od 01.01.2007: 2.020 Kč

Částky existenčního minima není možné podle zákona použít u nezaopatřeného dítěte, poživatele starobního důchodu, osoby plně invalidní a osoby starší 65 let.

Částka životního minima činí 3 126 Kč měsíčně, pokud osoba není s nikým společně posuzovaná a žije samostatně.

4 Případové studie klientů

Má-li být teorie doplněna o empirii, je třeba před započítím práce prostudovat v odborných publikacích výzkumné strategie a zvolit tu neoptimálnější. Miroslav Disman (2000) předkládá obecné schéma postupu při přípravě a organizování návrhů výzkumu s důrazem na výzkumné otázky. Základní informace a techniky sociologického výzkumu přehledně uvádí Lukáš Urban (2008) v učebnici *Sociologie trochu jinak*. Sociolog Steve Bruce (2008) upozorňuje na seznámením se i s metodami zkoumání přírodních věd, jimiž lze lépe pochopit, jak zkoumat „sociální svět“.

Z povahy práce, která si dala za cíl zmapovat životní styl malé skupiny příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi, se ukázaly jako nejvhodnější metody studium spisové dokumentace, pozorování a rozhovor, které posloužily jako zdroj pro vytvoření kasuistik zkoumaných osob.

Při výběru druhu rozhovorů jsem pominula strukturovaný rozhovor, neboť předpokládám, že tento by respondenty v odpovědích silně omezoval, což by mohlo projekt ochudit o nové impulsy. Ne zvolila jsem ani rozhovor nestrukturovaný, který v sobě nese riziko odklonu od základní linie výzkumného šetření. Dotazování probíhalo formou polostandardizovaného rozhovoru, který se vyznačuje „*definovaným účelem, určitou osnovou a velkou pružností celého procesu získávání informací*“ (Hendl, 1999, s. 113). Rozhovor jsem si zvolila záměrně, jelikož v něm dochází k přímému kontaktu mezi tazatelem a zkoumanou osobou a díky tomu lze zachytit nejen názory, hodnoty a postoje respondenta, ale také proniknout do jeho subjektivního prožívání, v neposlední řadě jsou zajímavé rovněž neverbální projevy dotazovaných.

Polostandardizovaný rozhovor se skládá z přesně formulovaných otázek, které nemají být měněny, zato o jejich pořadí a formulaci rozhoduje tazatel v průběhu rozhovoru (Musilová 2003). To umožňuje zachovat srovnatelnost jednotlivých rozhovorů mezi sebou. Otevřené otázky dávají respondentům možnost volně na otázky odpovídat, ale zároveň jsem si byla vědoma rizika účelových odpovědí ze strany klientů, zvláště k jejich vztahu k hledání zaměstnání a s ohledem na posuzování těchto aktivit při určování nároku na příspěvek na živobytí. Formát rozhovoru také umožňuje pružné reakce na odpovědi respondentů, a tak je možné doplňovat rozhovor také o otázky, jejichž potřeba vyplyne z průběhu rozhovoru. Snažila jsem se proniknout co nejvíce do hloubky problému, i když přesná interpretace zjištěných údajů byla někdy docela obtížná

Ivan Bajo (1998, s. 212) vymezuje případovou studii či kasuistiku „... ako opis a rozbor jednotlivého prípadu na základe kompletnej písomnej dokumentácie, iných sprostredkovaných informácií a vlastného skúmania. Obsahuje údaje o vývine a súčasnom stave jednotlivca, údaje o okolnostiach, ktoré mohli vývin a súčasný stav ovplyvniť, a napokon sú to rozhodnutia alebo opatrenia, ktoré boli v danom prípade vykonané.“

Definici kasuistiky v pedagogickém kontextu obsahuje i publikace Marcely Musilové (2003, s. 10): „Kasuistika je systematické zkoumání jednotlivce prostřednictvím pozorování a rozhovoru, umožňující detailní poznávání chování, vývoje a rozvoje jeho osobnosti. Získané poznatky nelze zobecnit (generalizovat).“

Shrnu-li metodu práce, tak na účelově vybraném vzorku příjemců sociálních dávek ženského i mužského pohlaví prostřednictvím analýzy dokumentů a polostandardizovaných rozhovorů identifikují jejich životní styl a dosáhnou cíle práce, tedy odpovědi na otázku do jaké míry stávající životní situace příjemce sociálních dávek ovlivňuje jejich životní styl a naopak.

4.1 Výběr respondentů

Oblast Uherskobrodská, kde všichni dotazovaní příjemci dávek žijí, po geografické stránce leží v okrese Uherské Hradiště, patří do regionu Slovácko, které je zemědělskou oblastí. Centrem regionu je město Uherský Brod, které je střediskem školství, zaměstnanosti, kultury, úřadů, služeb. Nejvíce je zde zastoupen tradiční strojírenský a potravinářský průmysl. V roce 2009 byl Uherský Brod vyhodnocen jako město s nejlepšími podmínkami pro podnikání, přesto nezaměstnanost v tomto regionu značně kolísá, důvodem jsou zřejmě sezónní práce. Nezaměstnanost k 31. květnu 2011 dosáhla v okrese Uherské Hradiště, kam patří i Uherský Brod, výše 8,6 % (srov. Setřídění úřadů práce k 31. květnu 2011).

Při provádění výzkumu jsem se snažila využít vlastní poměrně dobré orientace v problematice. Mám možnost pravidelného setkávání s příjemci dávek pomoci v hmotné nouzi, všechny osobně znám, k rozhovoru jsem účelově vybrala ty osoby, které jsou v systému hmotné nouze nejméně 15 měsíců.

Vybrala jsem 14 osob, které splňovaly uvedené kritérium, že byly vedeny v systému hmotné nouze více než 15 měsíců a rozhovory jsem uskutečnila se sedmi osobami. Miroslav Disman (2000) v kapitole o kvalitativním výzkumu uvádí, že nízký počet respondentů není

v rámci kvalitativního výzkumu ničím výjimečným, neboť jedním ze znaků takového výzkumu je mnoho informací o velmi malém počtu jedinců. Jednotkou zkoumání byly prvky životního stylu, jejichž zjišťování probíhalo jednak uskutečňováním rozhovorů, jednak pozorováním klientů v terénu a dále studiem dokumentů vztahujícím se k těmto osobám. Jednotkou zjišťování byly pak samy zkoumané osoby, jejichž jména byla kvůli ochraně osobních dat záměrně změněna.

Tabulka č. 2 předkládá základní informace o respondentech:

Jméno	Věk	Vzdělání	Stav	SPO*	Soc. postavení	Zdrav. stav	Celková doba v HN
Ludvík	46	Základní	2x rozv.	1	nezaměstnaný	alkoholismus	4 roky
Zdeněk	50	Vyučen	svobod.	1	nezaměstnaný	dobrý	17 měsíců
Richard	34	Základní	svobod.	1	nezaměstnaný	příležitostně drogy i alkoh.	20 měsíců
Vladislav	51	absolvent SPŠ stroj.	rozved.	1	nezaměstnaný	často užívá alkohol	19 měsíců
Anežka	35	Vyučena	vdaná	6	nezaměstnaná	dobrý	3 roky 8 měsíců
Martina	36	Vyučena	vdova	3	nezaměstnaná	dobrý	4 roky 2 měsíce
Marta	38	SEŠ	svobodná	2	nezaměstnaná	dobrý	2 roky 2 měsíce

* Společně posuzované osoby

4.2 Průběh rozhovorů

Rozhovory jsem vedla ve většině případů na úřadě, kam jsou klienti povinni se každý měsíc dostavit, aby mohl být znovu přehodnocen nárok na sociální dávku. Ve třech případech jsem rozhovor provedla v rámci sociálního šetření, což bylo u nich v bytě, tedy v přirozeném prostředí.

Během všech rozhovorů mi napomáhalo moje pracovní postavení, znalost používaných termínů, a tak celkový kontext, ve kterém rozhovory probíhaly, byl srozumitelný. Díky znalosti sociálních situací jsem lépe porozuměla tomu, co respondenti popisovali.

Všechny rozhovory byly individuální a probíhaly v přátelské atmosféře, nikdo z oslovených rozhovor neodmítl, právě naopak - v některých případech jsem zaznamenala, že klient byl doslova potěšen, že se zajímám o jeho život. Vysvětlila jsem jim záměr a cíl mého výzkumu, seznámila s množstvím pokládaných otázek, podala informaci o zaznamenávání

rozhovoru a vždy jsem ujistila o zachování jejich anonymity. Vzhledem k tomu, že jsem chtěla zachovat co největší přirozenost a získat kvalitní a nová data, někdy jsem otázky kladla i volně, a to v souvislosti s předchozími tématy hovoru. Pokud mi během rozhovoru a následné analýze vyvstaly nějaké zajímavé informace, dotazovala jsem se na ně pak i při rozhovoru s dalšími osobami. V žádném z rozhovorů jsem neopomenula ani ukončovací část rozhovoru, která je dle mého názoru velmi důležitá a proto jsem nechala respondentům dostatečný prostor pro doplnění čehokoliv, co podle jejich názoru během rozhovoru nezaznělo a považují za důležité to zmínit, a také jsem je předem informovala o tom, že zjištěné informace budou zpracovány a zveřejněny v bakalářské práci. Osvědčilo se mi, pro získávání pravdivějších informací, když jsem prokládala rozhovor i kontrolními otázkami (Urban 2008). Při pokládání otázek jsem se držela zásady, podle které musí být otázky kladené v rozhovoru citlivé, otevřené, jasné a neutrální (Hendl 1999).

Důležitá je přípravná etapa před samotným výzkumem. Je zde formulována výchozí výzkumná otázka a je zhotoven prozatímní plán šetření empirických dat. V mém případě po ukončení prvních dvou rozhovorů s klienty jsem zjistila určitý odklon od tématu, nutnost oddělit nesouvisející odpovědi a srovnávat se skutečnostmi zjištěnými pozorováním a dále nutnost rozšířit v budoucích rozhovorech okruh otázek a naopak některé otázky byly zodpovězeny ve spisové dokumentaci, proto jsem je vypustila. Některé otázky musely být přeformulovány tak, aby byly pro klienty srozumitelné. I přes časovou náročnost jsem s pěti klienty vedla ještě další rozhovor, v němž byly některé otázky rozvedeny do hloubky, aby mohlo dojít ke konečné interpretaci.

Informace získané rozhovory s klienty posloužily jako údaje potřebné pro zpracování kasuistik. V rozhovorech byly zodpovídány následující otázky týkající se rodinného zázemí (otázky č. 1-3), životního stylu (otázky č. 4-7) a nezaměstnanosti (otázky č. 8-10).

Otázky:

1. Jaké bylo vaše dětství a rodina, kde jste vyrůstal – ve městě nebo na venkově ?
2. Jaká je Vaše současná rodina, způsob bydlení?
3. Jak si představujete budoucnost nebo nebudoucnost své rodiny?
4. Jak se díváte na svůj dosavadní život z hlediska jeho smysluplnosti? Čeho se vám nedostává a s čím jste spokojeni, jaké jsou vaše hodnoty?
5. Setkali jste se s někým, kdo by vám mohl být vzorem pro změnu ve vašem životě?
6. Jaké jsou Vaše přednosti a dovedli byste přiznat své chyby?
7. Jak trávíte po celý den svůj čas?

8. Znáte příčinu toho, že jste se stali dlouhodobým příjemcem sociálních dávek?
9. Jak byste chtěli řešit svoji nezaměstnanost? Přijali byste nabídku na rekvalifikaci? Čím je pro vás vzdělání?
10. Jak se na vás dívají ostatní lidé, když nepracujete a pobíráte prostředky od státu a jak na postoje těchto lidí reagujete?

4.3 Kasuistiky: případové studie

Aby bylo možno vytipovat faktory životního stylu sledovaných osob, bylo uskutečněno sedm rozhovorů s osobami, které jsou dlouhodobými příjemci dávek hmotné nouzi. Rozhovory se uskutečnily v době od konce listopadu 2010 do poloviny února 2011. Na základě vlastního pozorování, prostudováním spisové dokumentace a všech odpovědí byly zpracovány předložené kasuistiky.

Ludvík, 46 let

Rodinná a osobní anamnéza:

Dětství prožil ve větším rodinném domku na vesnici, pochází z úplné rodiny, má starší sestru a mladšího bratra. Matka byla v domácnosti a otec pracoval jako strojní dělník. Žádný z jeho sourozenců není ničím vyučen, on také není ničím vyučen, ve škole míval problémy s prospěchem a chováním, kvůli tomu byl vyhozen z učňovské školy.

Jeho mladší bratr je svobodný, v současné době prodělal protialkoholní léčbu, je rovněž příjemcem dávek v hmotné nouzi. Nejstarší sestra má funkční rodinu. Otec zemřel nedávno a jejich 75 letá matka bydlí v penzionu.

Současná situace:

Ludvík je dvakrát rozvedený, má dvě děti, které se s ním nestýkají, dvakrát byl ve výkonu trestu, z toho jednou kvůli neplacení výživného a podruhé pro výtržnictví spáchané při požití alkoholu. Naposled pracoval před pěti lety jako pomocný zedník. Po druhém rozvodu nemá žádné stálé bydliště, bývalá manželka jej pro jeho agresivní chování vystěhovala ze svého bytu, tak se přestěhoval k bratrovi. Když potřeboval peníze, bral si různé půjčky, které neplatil. Vzhledem k dluhům jej bratr odhlásil z trvalého pobytu v domě po rodičích a nyní má trvalý pobyt na ohlašovně obecního úřadu své rodné obce. Za čtyři roky

vystřídal čtyři ubytovací zařízení, když vždy pod vlivem alkoholu vyvolá rvačku, způsobí škodu a je poté majitelem ubytovny vyhozen. Z azylového domu pro muže odešel sám, protože nesnesl autoritu sociálního pracovníka a odmítal jeho rady. Nikdy nebyl klasickým „bezdromovcem“, na ulici nezůstane dlouho, vždy si sám najde ubytování.

Nedokáže uvést smysl života ani odpovědět na otázku týkající se hodnot. S rodinou se nestýká, občas navštíví matku v penzionu, hlavně když nemá peníze. Uvádí, že smyslem života by mohla být dobře placená práce. Jeho pracovní návyk je však značně narušen - pět let již nepracoval, nepracuje na veřejné službě ani nevyvíjí aktivitu při hledání zaměstnání. V souvislosti se změnou zákona se jeho dávka pomoci v hmotné nouzi snížila na částku existenčního minima, tj. 2.020 Kč. Aby si příjem zvýšil, bylo mu doporučeno, aby uzavřel smlouvu o veřejné službě a odpracoval alespoň 20 hodin za měsíc. Zde pracoval tři měsíce a odpracoval dokonce i 30 hodin za měsíc. Několikrát ale přišel do práce pod vlivem alkoholu, vždy v době, kdy obdržel sociální dávku. Potom do práce přestal docházet a nyní opět pobírá sociální dávku jen ve výši 2.020 Kč. Snaží se obstarat si u lékaře potvrzení o pracovní neschopnosti.

Pro svou závislost na alkoholu nemá žádné volnočasové aktivity. Jeho zdravotní stav se vlivem alkoholu postupně zhoršuje. Správce ubytovny uvádí, že někdy tři dny po sobě jenom leží v posteli a nemůže ani jíst. Když je mu lépe a má peníze, koupí si alkohol a cyklus se opakuje. Donedávna si sám vařil teplá jídla, nyní dává přednost alkoholu.

Prognóza:

Alkoholismus si nepřipouští, pokud jej sociální pracovníce na tento problém upozorní, je agresivní. Záliba v opakovaném požívání alkoholu je silná, tendence ke zvyšování dávek alkoholu mu brání při výkonu soustavné práce a nevyřeší problém nezaměstnanosti. Neuvědomuje si své sociální selhání z důvodu alkoholismu. V systému hmotné nouze je přes čtyři roky.

Zdeněk, 50 let

Rodinná a osobní anamnéza:

Zdeněk pochází z úplné rodiny, měl starší rodiče, kteří se o něj dobře starali. Společně žili v městském bytě. Nemá žádné sourozence, rodiče již zemřeli. Ve škole se učil průměrně, vyučil se zedníkem, tuto práci vykonával jen občas, naposled byl zaměstnán před rokem jako dělník ve skladu. Jeho koníčkem je hudba, hraje na harmoniku.

Současná situace:

Je svobodný, bezdětný, nemá žádnou partnerku, i když přiznává, že ženy o něj zájem mají, kdyby chtěl. Bydlí ve městě ve svém vlastním domku, společníkem je mu pes.

Rád by zveleboval svůj dům, chybí mu však potřebné finanční prostředky. Za smysl svého života považuje práci. V současné době je opět nezaměstnaný, jedná se o jeho pátou evidenci na úřadě práce, vždy dosáhne na podporu v nezaměstnanosti, protože jeho pracovní zařazení trvá více než rok. Nemá problémy s kázní ani se žádnými návykovými látkami, je spíše introvert, jeho zdravotní stav je dobrý, ale hledání zaměstnání mu činí problémy stejně tak udržení zaměstnání. Při hledání zaměstnání vykazuje spíše nižší aktivitu. Zejména v době vyplácení podpory v nezaměstnanosti práci nehledá, pasivně čeká, až mu výplata podpory skončí, potom přijde na sociální odbor a požádá o sociální dávku.

Zapojil se do prací na veřejné službě, pracuje na veřejné službě 30 hodin v měsíci a má dobrou pracovní morálku. Sociální dávka na živobytí se tak zvýšila na 3.579 Kč měsíčně. Po dobu setrvávání v systému hmotné nouze se jeho životní úroveň snížila, ale s penězi nakládá uvážlivě, je skromný, nemá žádnou půjčku, pravidelně svůj byt uklízí, vaří pere. Když splní tyto „domácí“ povinnosti, celý volný čas poslední dobou zaplňuje hledáním práce. Během víkendů se stará o své zdraví a odpočívá. Hledání práce je zatím neúspěšné, ale nevzdává se.

Prognóza:

V systému hmotné nouze je již podruhé a popáté je evidován jako nezaměstnaný na úřadě práce. Byl upozorněn na možnost rekvalifikace, čímž by se mohlo zlepšit uplatnění na pracovním trhu. Nabídku sice neodmítá, ale nástup na rekvalifikaci stále oddaluje, protože doufá najít práci i bez rekvalifikace.

Richard, 34 let

Rodinná a osobní anamnéza:

Richard vyrůstal pouze s matkou a sestrou ve městě, kde bydleli v malém bytě. Matka pracovala jako dělnice v potravinářském průmyslu. Byla na děti hodná, ale příliš měkká, děti neměly žádný řád, ve škole se špatně učily a nejsou ničím vyučené. Později se sestra provdala, matka se odstěhovala za přítelem do Zlína a Richard zůstal sám v jejím bytě. Začal páchat trestnou činnost, zabýval se zejména drobnými krádežemi a dostal se do výkonu trestu.

Současná situace:

V době, kdy pobýval ve výkonu trestu, matka prodala svůj byt a Richard se po návratu z výkonu trestu neměl kam vrátit. Odešel do lesa, kde žil tři roky bez přístřeší, společnost mu dělal jeho vlčák. Neměl potřebu se s nikým stýkat, pouze s matkou a sestrou. Je svobodný, bezdětný, není ničím vyučen a nikdy nepracoval.

Seznámil se s člověkem, který bral drogy a ten mu poradil, aby se zaevidoval na úřadě práce a požádal o poskytnutí dávky příspěvku na živobytí. Když přišel poprvé na úřad, byl podvyživený, zapáchal a měl velmi špatný chrup. Při dalších návštěvách na úřadě vypadal lépe a byl velmi nadšen především proto, že z dávky mohl koupit svému psovi granule a nemusel je nikde ukrást, jak to dělal doposud. Byl stále osobou bez přístřeší a bydlel v lese, občasnou hygienu mu umožnila matka, která za ním dojížděla a dovezla mu čisté oblečení. Zpočátku své evidence do systému hmotné nouze odmítal jakoukoliv pomoc sociální pracovníce, nechtěl řešit ani svou bytovou situaci, ale asi po půl roce se rozhodl (zřejmě byla důvodem i třeskutá zima), že doporučené bydlení na ubytovně vyzkouší. Zde si našel i přítelkyni, ta je také nezaměstnaná, a s ní na ubytovně bydlí dosud.

Neví, jaký má smysl života. Já rád, že má nyní přítelkyni, ale smyslem života pro něj není. Nikdy nebyl zaměstnaný, nemá ani motivaci nastoupit do práce.

Svůj čas věnuje přítelkyni a psovi. Když byl pes nemocen, tři dny nespal a staral se o něj. Přes den spí, nevyvíjí žádnou činnost, rád se dívá se na přítelkyni, jak vaří. Občas společně berou drogy. Jeho jediná povinnost je přijít jednou měsíčně na pravidelnou návštěvu úřadu práce a na městský úřad. S pomocí přítelkyně se mu daří tyto povinnosti plnit.

Prognóza:

Při jednání na úřadě bývá někdy zfetovaný, je silně cítit léky, podezřívám ho, že se účastní výroby drog, ale všechna nařčení odmítá stejně jako řešení tohoto problému. Když se

po půl roce začlenění do systému hmotné nouze snížila jeho dávka z 3.126 Kč na existenční minimum 2.020 Kč, podepsal smlouvu o výkonu veřejné služby. Na veřejnou službu ani jednou nenastoupil. Přesto po dobu více než jednoho roku každý měsíc ujišťuje sociální pracovníci i sebe, že pro něj není žádný problém začít pracovat na veřejné službě, dosud se mu to nepodařilo. V systému hmotné nouze je 20 měsíců.

Vladislav, 51 let

Rodinná a osobní anamnéza:

Vladislav vyrůstal ve městě v úplné rodině. Matka pracovala jako účetní a otec byl technikem, rodina byla fungující a dobře zabezpečená. Má mladšího bratra, oba bratři se ve škole dobře učili, mladší bratr je právníkem, on sám je absolventem průmyslové školy strojnické, pracoval jako kontrolor a mistr ve strojírenství.

Současná situace:

Je již 13 let rozvedený, bývalá žena je středoškolská učitelka, jeho dva synové vyrůstali s matkou, jeden vystudoval vysokou školu a ten mladší ještě studuje. Vladislav si po rozvodu koupil vlastní byt, který splácí. Nyní mu se splátkami pomáhají jeho rodiče a bratr, stejně tak i s placením výživného. Celý život pracoval ve vedoucích funkcích, občas požíval alkohol a pracovní místo také kvůli alkoholu ztratil, i když to nikdy nepřiznal. Jeho bratr vzhledem ke svým kontaktům mu rychle našel práci technika na CNC stroji, odkud byl ve zkušební lhůtě propuštěn. Od té doby je nezaměstnaný, je v evidenci úřadu práce, jedná se o první evidenci. Pravidelně se stýká se svými syny.

Zpočátku, když začal pobírat dávky ze systému hmotné nouze, bylo možno u něj pozorovat konzumaci alkoholu výrazně vyšší než nyní. Kvůli své nezaměstnanosti měl nízkou sebeúctu, byl velmi nespokojen se systémem, nebyl ochoten přijímat rady, stále si stěžoval na nedostatek peněz. Smyslem jeho života je práce, celý svůj život pracoval a nemohl pochopit, že je tomu teď jinak, nikdy nepomyslel, že hledání zaměstnání se stane opravdovým problémem. Rovněž nedával do souvislosti ztrátu zaměstnání s požíváním alkoholu.

Ještě před uplynutím půlroční doby pobírání sociálních dávek předložil smlouvu o veřejné službě, kde již více než rok pracuje. Vždy odpracuje více než 30 hodin za měsíc a tím si zvýší sociální dávku na 3.679 Kč. V jistém smyslu na něj působí i ostatní klienti, kteří s ním pracují na veřejné službě. Sám totiž vysledoval, že spousta z nich jsou alkoholici, jimž tento problém často brání ve výkonu veřejné služby. Svůj den má již zorganizovaný a dá se

řící, že mu k tomu dopomohla právě práce na veřejné službě. Pravidelně plánuje návštěvy dětí, naučil se vařit a volný čas tráví se synem, který jej učí práci na počítači.

Prognóza:

Vladislav dnes při rozhovoru kladně hodnotí působení sociální práce, oceňuje mnohá doporučení sociální pracovnice k účasti na výběrových řízeních a povzbuzování při zasílání žádostí o přijetí do pracovního poměru, a zejména možnost pohovořit si o vlastním problému s nezaměstnaností s osobou, kterou to opravdu zajímá a která mu může pomoci. V současné době je možné pozorovat výrazné změny v chování klienta. Jeho bratr mu začal půjčovat svůj automobil, aby mu usnadnil hledání zaměstnání. V době řízení nemůže požívat alkohol a zvýšila se aktivita při hledání zaměstnání. I když se dosud nezaměstnal, za poslední půlrok se zúčastnil čtyř výběrových řízení.

Anežka, 35 let

Osobní a rodinná anamnéza:

Je Romka, vyrůstala v neúplné rodině jako třetí dítě, od deseti let byla v dětském domově a jako jediná ze svých sourozenců vlastní výuční list v oboru přadlena. Anežka ví, že kdyby nebyla v dětském domově, tak by nedosáhla výučního listu. Její matka měla 11 dětí se třemi partnery. Anežka a spolu s ní starší bratr a mladší sestra byli matce odebráni a vychováni v dětském domově. Impulzem k tomu se stala situace, kdy matka odešla z domu, děti rozdělaly oheň a utrpěly vážné popáleniny. Čtyři nejmladší sestry pocházejí, jak Anežka uvádí, „ze vztahu matky s bílým“. První dvě děti byly dány k adopci a dvě poslední dcery se matce narodily až po čtyřicátém roce věku a matka je vychovávala spolu se svým druhem.

Současná situace:

Je vdaná, má čtyři syny ve věku od čtyř let do čtrnácti. Její manžel není vyučen, pokud pracoval, vykonával pomocné zednické práce. V současné době jsou oba manželé nezaměstnaní, příjemci dávek pomoci v hmotné nouzi jsou dva roky a sedm měsíců. Když manželé čekali narození třetího dítěte, byl jim přidělen městský byt. Nájem platili velmi sporadicky, dokonce ho přestali platit úplně, a to v době, kdy finanční prostředky měli, protože otec rodiny pracoval. Nakonec byli z městského bytu soudně vystěhováni. Díky známým našli si podnájem, který mohli platit pouze v době, kdy měli příjem ze zaměstnání. Když manžel klientky přišel o práci, byla Anežka se čtvrtým dítětem na mateřské dovolené.

Pro neplacení podnájmu došlo opět k vystěhování, a tak nějakou dobu bydleli u její sestry v dvoupokojovém bytě. Takové bydlení bylo pro obě rodiny neúnosné. Podaná žádost na bytový odbor byla zamítnuta kvůli předchozímu neuhrazeném dluhu na nájemném. Inzerované podnájmy jim nebyly poskytnuty, protože majitelé domů a bytů odmítali ubytovat do svého bytu romskou rodinu se čtyřmi dětmi. Po všech neúspěšných krocích se muselo přistoupit ke krajnímu řešení, a tím bylo rozdělení rodiny. Matka s dětmi byla umístěna do azylového domu pro matky s dětmi v tísní a otec se přestěhoval do ubytovny.

Anežka i její manžel žijí pro své děti. Děti jsou jejich nejvyšší hodnotou a smyslem života. Svůj čas věnují tomu, aby našli takové bydlení, kde by žili jako rodina všichni společně.

Anežka se stará, aby měla pro své děti jídlo. Každé ráno chystá dětem svačiny do školy a snídaně a vypravuje je do školy. Nejmladší syn je na matku silně vázán a nechtěl být v mateřské škole, proto je celý den s matkou. Ta každý den pro rodinu vaří velké množství levného jídla. S obědem čeká na manžela, který svou rodinu v azylovém domě pravidelně navštěvuje. Výjimečně někdy nepřijde, to když se zdrží na pivě s kamarády z ubytovny. Děti po příchodu ze školy nemusí psát úkoly, ani se neučí, rodiče je k učení nenutí. Děti se věnují přípravě do školy až po intervenci sociální pracovníce azylového domu, jinak si hrají na počítači nebo se dívají na televizi a tráví čas s rodiči. Nejstarší syn, který chodí do osmé třídy, začal mít výchovné problémy, v tomto věku již pravidelně kouří a někdy nepřijde na noc domů. Pracovnice azylového se snaží tuto situaci řešit, ale matka syna kryje.

Prognóza:

Rodina dosud splácí ze svých dávek dluhy na nájemném, za neplacení komunálního odpadu, za neplacení telefonů, za neplacení obědů ve škole. V případě, že by se otec rodiny zaměstnal, mohli by dluh na nájemném rychleji splatit a byla by naděje, že dostanou znovu přidělen byt. Jeho aktivita při hledání zaměstnání je chatrná, v případě, že dostane doporučení navštívit firmu, vymlouvá se, že místo je obsazeno, ale přitom se do firmy mnohdy vůbec nedostaví. Jeho vztah k práci je do značné míry ovlivněn prostředím a osobami na ubytovně, kde jsou téměř všichni spolubydlící nezaměstnaní a žijí ze sociálních dávek. Anežka velmi touží, aby rodina získala vhodné bydlení, proto posiluje manželovu aktivitu při hledání práce.

Martina, 35 let

Osobní a rodinná anamnéza:

Matka klientky se třikrát provdala a třikrát se rozvedla. Dětství a ranou dospělost prožívala střídavě v úplné a neúplné rodině, pochází z matčina prvního manželství, má celkem tři sourozence. Ve škole ji učení příliš nebavilo, musela se starat o mladší sourozence, když matka byla v práci. Se svým otcem se stýkala velmi sporadicky. Je vyučená číšnicí.

Současná situace:

Sama se stará o dva syny ve věku 14 a 11 let, je vdova bez nároku na výplatu sirotčího a vdovského důchodu. Sociální dávky pobírá nepřetržitě 12 let, jejich výplata začala v době, kdy její manžel, který pracoval jako osoba samostatně výdělečně činná, náhle onemocněl. Protože si neplatil žádné pojištění, nevznikl mu nárok na nemocenské dávky a rodina zůstala zcela bez příjmu. Martina si začala hledat práci, ale po zjištění těhotenství se již nemohla nikde zaměstnat. U manžela se prokázala rakovina a ten dva měsíce po narození jejich druhého syna zemřel. Po úmrtí manžela začalo pro rodinu období největšího bídy, když se prokázaly nesmírné dluhy vzniklé při jeho podnikání. Na pozůstalou manželku se obraceli věřitelé a celkový zjištěný dluh byl vyčíslen na jeden milión 750 tisíc korun. Tehdy rodina žila ještě z menších příjmů než bylo životní minimum, protože rodičovský příspěvek a sociální příplatek byly poukazovány přímo exekutorům na úhradu dluhů. V současné době je Martina stále v evidenci úřadu práce, dávku pomoci v hmotné nouzi pobírá čtyři roky a dva měsíce – přešla plynule ze systému sociální potřebnosti, pracuje na dohodu o provedení práce, nemá žádný zabavitelný příjem a sama posílá na úhradu dluhů měsíčně podle možností částky 2000 až 3000 Kč.

Smyslem života jsou její dva synové. Vadí jí, že je nemůže tak materiálně zabezpečit, ale o to více jím dává lásky. Udělala by pro ně všechno.

Uvědomuje si, že jejím synům chybí ve výchově mužský vzor, proto se snaží, aby její děti byly dobře vychované a aby měly velkou dávku citového zázemí. Její den má pevný řád, každé ráno děti vypraví do školy a jde pracovat na dohodu jako číšnice – pomáhá v restauraci s roznáškou obědů. Po příchodu z práce čeká na děti. Kromě školních povinností si její synové plní každý den úkoly týkající se chodu domácnosti. Uklízejí byt, přinesou nákupy, starší syn umí vyžehlit prádlo, mladší utírá prach. Stará se, aby kluci měli i sportovní vyžití a mohli si pohrát s kamarády. Ona sama neudrzuje příliš kontakty s lidmi, nechce slyšet, jak ji

lidé litují, když zůstala sama s dětmi a musí splácet velké dluhy. Veškerý svůj volný čas tráví se svými syny.

Prognóza:

Situace Martiny a její rodiny je složitá k řešení. Tak vysoké dluhy sama nedokáže splatit. Do budoucna nebude mít nárok na důchod, protože vzhledem k množství dluhů se nemůže zaměstnat na trvalý pracovní poměr, z příjmu by jí po odpočtu splátek za dluhy zbyla malá částka. Nástup do zaměstnání vidí v době, kdy budou synové samostatní a ona bude moci ze svého příjmu splácet dluhy vyššími částkami.

Marta, 38 let

Osobní a rodinná anamnéza:

Vyrůstala na vesnici v úplné rodině, její dvě starší sestry jsou vysokoškolsky vzdělané, ona je absolventkou střední školy se strojním zaměřením. Rodina bydlela ve vlastním domku, rodiče se dcerám věnovali a dbali o jejich vzdělání. Po absolvování střední odborné školy s maturitou ji rodiče tlačili ke studiu na vysoké škole, ale neuposlechla, protože chtěla rychle nastoupit do práce a vydělávat peníze.

Současná situace:

Je svobodnou matkou, sama se stará o šestiletého syna a žije v domě svých rodičů. Otec jejího syna není v rodném listě uveden, proto syn nedostává výživné. Po skončení rodičovské dovolené se zaevidovala na úřad práce, když její pracovní pozice v mateřském podniku byla zrušena.

Velmi touží získat vhodné zaměstnání a zvýšit tak materiální zabezpečení své rodiny. Svému zdraví přikládá vysokou hodnotu, protože je pro ni důležité, aby mohla vychovávat syna, když je s ním sama. Zájem o zaměstnání se však jeví jako velmi usilovný, i když odmítá práce v dělnických profesích. Pravidelně se zúčastňuje kurzů, rozesílá životopisy. Byla potěšena, když ji lékárenská firma vybrala na pozici dealerky léků a odeslala na týdenní proškolení. Po zvážení rodinné situace však zjistila, že kvůli péči o syna nemůže tuto práci přijmout. Partnera nemá, své rodiče by nemohla péči o syna v době své nepřítomnosti pověřit, protože jsou staří a nemocní a zejména její matka již potřebuje sama péči. Další zklamání jí způsobilo nedávné vyřízení živnostenského listu v oboru obchodnictví, když po zjištění všech

podmínek firmy, pro kterou měla pracovat, byla nucena živnostenský list ještě téhož dne zrušit.

Volný čas tráví přípravami na konkurzy, kde bývá úspěšná, sama se vzdělává a studuje angličtinu jako samouk, protože na vzdělávání v jazykových kurzech jí chybí prostředky. Plně si uvědomuje, že nejbližší nejdůležitější změnou v životě jejího šestiletého syna bude nástup do školy, proto své dítě připravuje na zvládnutí školních povinností. I když není zaměstnaná, tráví den aktivně a v podstatě jí volného času pro sebe ani příliš nezbývá.

Prognóza:

Dávky pomoci v hmotné nouzi pobírá dva a půl roku. Jelikož nemá žádný započítatelný příjem a je v systému hmotné nouze více než půl roku, činí její částka živobytí 2.020 Kč (namísto 2.880 Kč), protože kategoricky odmítá práci na veřejné službě. Kvůli odmítání práce na veřejné službě ochuzuje rodinu každý měsíc o 860 Kč. Osamělá matka nachází při hledání práce více překážek než žena, která má partnera, zavírají se jí možnosti přijmout zaměstnání, které vyžaduje flexibilitu a vysoké pracovní nasazení. Určitým východiskem by bylo přijmout i méně placenou práci, alespoň do doby než dítě doroste a stane se samostatnější.

ZÁVĚRY KAZUISTIK

Z uvedených kasuistik je patrné, že životní styly jednotlivých osob jsou v některých případech obdobné a v jiných případech zase velmi různorodé, což je dáno jednak odlišnostmi životních podmínek a také, a to zejména, individuálními rozdíly konkrétních lidí. Podobu životního stylu ovlivňují dva faktory, a to vnější a vnitřní. Vnitřní faktor se týká samotného jedince, vnější faktor tvoří životní podmínky a prostředí, které člověka obklopuje (Duffková 2006).

Příjemci dávek pomoci v hmotné nouzi nejsou, co se týče **rodinných poměrů**, ničím výjimeční od ostatní populace. Studium spisové dokumentace, z odpovědí respondentů a sestavených kasuistik vyplynulo, že tři muži a jedna žena pocházejí z úplné rodiny a jeden muž a dvě ženy pocházejí z neúplných rodin. Počet úplných rodin v tomto výzkumném vzorku převážil počet rodin neúplných.

Ludvík pochází z úplné rodiny, již od dětství byl u něj problém s uznáním autority: „Byl jsem vždycky raubíř, naši si se mnou nevěděli rady, neučil jsem se, nechodil jsem do

kostela a ve škole jsem míval dvojky z chování a počkejte, jednou jsem měl i trojku!“ Marta je nejmladší ze tří sester, říká: „Naši byli pořád s námi, furt jsme někam jezdili a taťka nám všem vybral školy, které jsme pak studovaly.“ Obě její sestry jsou vysokoškolsky vzdělané.

Vladislav se podíval nahoru a neřekl o své rodině vůbec nic. V dětství se o něj i o bratra starali oba rodiče a dalo by se usoudit, že jim záleželo na svých dětech i na jejich vzdělání, když on vystudoval střední průmyslovou školu strojnickou a jeho bratr se stal právníkem. Vladislav o svém dětství vůbec nehovořil.

„Vůbec si nepamatuji na otce, matka se ním brzo rozvedla a potom se znovu vdala. Narodila se ségra, ale pak jsme byli zas sami“, říká Richard. Anežka byla od devíti let vychovávána v dětském domově, ale stále považovala za svůj domov bydlení u své matky a uvádí: „Bylo mně tam pořád po mamce smutno, ale jenom mně, starší bratr a mladší sestra si na ni ani nevzpomněli. A když mamka onemocněla a brzy potom umřela, tak mně sama říkala: „Já vím, že ty mně to nemáš za zlé, že vás sebrali a dali do domova“. Martině vadilo, že v době, když chodila do školy, tak její kamarádky měly čas na hraní a návštěvy kin a mohly se učit, kdy chtěly: „Životní styl naší rodiny byl dost odlišný od spolužaček. Já jsem se musela starat o mladší sestry a mnohdy jsem nestíhala ani do školy napsat úlohy.“

Klíčová úloha primární rodiny je spojena s její funkcí předávání návyků, hodnot, symbolů, stereotypů a norem, které jsou spojeny se sociální pozicí. Opětné obsazení této pozice v další generaci bývá považováno za hlavní funkci rodiny.

Rodinné prostředí pozitivně i negativně ovlivňuje budoucí život dětí, což je patrné i z tohoto malého vzorku, existují rozdíly mezi výchovou „kulturně zvýhodněných“ na straně jedné a „kulturně znevýhodněných“ dětí a adolescentů na straně druhé. Jednotlivci se pak v souvislosti se svou osobností, hodnotami, potřebami různými způsoby vyrovnávají s podmínkami v rodinném prostředí nebo v tom prostředí, ve kterém vyrůstali. *„Životní podmínky vytvářejí jakési mantinely, v nichž se život subjektu pohybuje, naznačují možnosti a meze příčinnosti a způsoby chování“* (Dufková, 2008, s. 69).

Význam primární rodiny je nesporný, má rozhodující vliv na status dítěte, prostřednictvím rodiny si také dítě uvědomuje své místo a svou roli ve společnosti. Při zakládání své vlastní rodiny se projeví způsoby výchovy a sociální vztahy, které člověk zažil ve své původní rodině.

Jedinci, kteří vyšli z nefunkční rodiny jsou více zranitelnější, často si nedokáží sami poradit v zátěžových životních situacích a tato zkušenost se může stát jednou z příčin, že se zařadili do cílové skupiny, jejíž životní styl je cílem této práce.

V kasuistikách jsou popsány životní situace čtyř mužů a třech žen. Všechny ženy v uvedených kasuistikách preferují život s rodinou, silný vliv prvku rodiny se objevil ve všech výpovědích dotazovaných žen. Nejvyšší hodnotou jsou pro ně jejich děti, jedna z žen uvádí jako další důležitou hodnotu i své zdraví, na němž je závislá schopnost vychovávat dítě.

Výzkumný vzorek respondentů mužského pohlaví je buď rozvedený nebo svobodný. Ludvík ztratil jistotu bydlení, již čtyři roky bydlí na různých ubytovnách a nemá žádnou rodinu. Občas bývá viděn s různými ženami, zejména v době, kdy jsou vypláceny dávky v hmotné nouzi, které spolu investují do alkoholu. Richard má partnerku a velice si tohoto soužití cení: „když moja uvaří oběd, tak si vzpomenu, že jsem to naposledy jedl, když jsem byl malý.“ Zdeněk je svobodný, neví, jestli by si chtěl najít partnerku, neřekl k tomu nic, pouze krčil rameny. Marta je svobodná, toužila po dítěti i za cenu toho, že s ním zůstala sama. Před nástupem na mateřskou dovolenou měla slušné místo, kde pracovala jako účetní, když se vracela do práce, její místo bylo zrušeno. „Pro osamělou matku je to těžká situace, když nemá práci a musí to dítě z něčeho živit. Kdyby mně, vlastně nám oběma, nepomáhali naši, tak z těch vašich dávek bysme se fakt neuživil.“

Výchozím bodem při zvládnutí situace, když jeden z partnerů zůstane s dítětem sám, je druh ztráty. Osamělost rodičů může vzniknout důsledkem rozvodu, rozchodu nebo ovdovění. Negativní pocity mají různou intenzitu a průběh, které jsou závislé na individualitě každého příběhu. Martina zůstala se svými dvěma syny sama z důvodu ovdovění. Měla jsem možnost setkat se s ní a promluvit si již tři dny po smrti manžela, kdy se potřebovala svěřit. Spolu jsme zjistily, že jí ani jejím synům zřejmě nevznikne nárok na důchody sirotčí a vdovský a řešily jsme možnosti doplatit sociální pojištění. K tomu se hned ze začátku zjistilo, že její manžel jí zanechal nemalé dluhy, a tak po jeho smrti zažívala ambivalentní pocity. Nezbyl jí čas na smutek, když se musela potýkat s celou řadou problémů, které souvisely zejména s finanční stránkou. Mladá žena v té době velice trpěla pocity beznaděje a depresemi.

Anežka je jedinou ze všech dotazovaných, která je vdaná. V rodině bývá obvyklé, že její členové většinou bydlí pod jednou střechou. Okolnosti způsobené neplacením nájmu způsobily, že jejich rodina je nedobrovolně oddělená. Její manžel bydlí na ubytovně a ona s dětmi v azylovém domě. „No není to už takové, jak to bývalo. Neříkám, že bych chtěla někoho jiného, ale je to (má na mysli vztah s manželem a otcem jejich čtyř synů) už nikdy o ničem, pořád se o něco hádáme. My jsme se s mojím poznali, hned jak jsem ukončila učňák a došla z dětského domova dom k mamce. A brali jsme se tak po roce, ale nebyla jsem v tom, Milánek se narodil až dva roky po svatbě.“ Rodina určuje sociální status nejen dětí žijících

v rodině, ale všech členů. Má význam, i pokud jde o sociální prestiž a sociální sebeuvědomění, rozvíjí základní smysl pro lidská práva, odpovědnost a povinnosti.

Lidé většinou chtějí dát svému **životu smysl**. Ve třech případech muži uvádějí, že smyslem jejich života je práce. Je to zajímavé tvrzení od lidí, kteří jsou různou dobu nezaměstnaní a jejich hledání práce má různou intenzitu. Přesto souhlasím s názorem Emericha Coretha, který považuje i vykazované úsilí o cíl za smysl života. Jeden muž vůbec nedokázal na otázku o smyslu svého života odpovědět. Člověk se odjakživa ptá po smyslu svého bytí, bez platných hodnot a cíle, které dávají životu člověka smysl a směr, pak pocítuje vnitřní prázdnotu a hlubokou stísněnost (Coreth 1994).

Smysl života často souvisí s rodinným životem a hodnotami. Zajímavé byly odpovědi všech žen, protože byly téměř totožné. Uvádím odpověď Anežky: „Jedinou hodnotou pro mě jsou moje děti. Když někdy už nemám peníze, protože jsem je musela dát na zaplacení něčeho neodkladného, tak si jdu vypůjčit. Kvůli sobě bych to nikdy neudělala, ani kvůli mému ne, abych se tak ponižovala, to bych byla radši hladý, ale kvůli děčkám to dycky udělám.“ A Martina hovoří podobně: „Smyslem života a jedinou hodnotou jsou pro mě moji kluci. Jsem na nich přímo závislá a neustále děkuju, že jich mám.“ Děti jsou zdrojem hodnot, odpovědnosti, smyslu existence i duševní pohody.

Z kasuistik rovněž vyplynulo, že všechny zkoumané osoby jsou nezaměstnané a z nich pak nejméně čtyři osoby vzhledem ke svým vlastnostem patří do kategorie **osob ohrožených nezaměstnaností**. Respondenti Ludvík a Richard nemají žádnou kvalifikaci, Ludvík je navíc závislý na alkoholu a Richard příležitostně užívá drogy, oba nemají rodinu, která by je motivovala k práci. Zdeněk je introvert a nevyužívá žádné sociální sítě při hledání zaměstnání. Přitom zejména rodinná sociální síť je významným podpůrným prostředkem v boji s nezaměstnaností. Anežka je vdaná, patří k etnické minoritě a je matkou čtyř dětí. Její manžel je dva roky nezaměstnaný, důsledky jeho nezaměstnanosti celá rodina velmi pocítuje. Vzhledem k nedostatku finančních prostředků musela být Anežka s dětmi umístěna v azylovém domě pro matky s dětmi, manžel bydlí sám na ubytovně. Dosud toto rozdělení rodiny nenarušilo vztahy mezi členy rodiny, a proto právě rodina by mohla hrát významnou roli při jeho nástupu do zaměstnání a podpořit jeho pracovní návyk. Marta s Martinou jsou osamělými matkami, jejich soustředění se na rodinu snižuje jejich hodnotu při hledání práce. S nezaměstnaností je spojena rovněž ztráta statusu, což se nejvíce projevilo u Vladislava, který dříve pracoval ve vedoucích funkcích. Uvědomuje si rovněž ztrátu vlastní autority, nezaměstnanost bere jako své vlastní selhání a jako jediný z respondentů uvádí strach z verbálních reakcí okolních lidí. Dalo by se předpokládat, že jeho kvalifikace se

strojírenským zaměřením musí být výhodou při hledání práce ve městě, kde stojí dva velké strojírenské podniky. V současné době jsou pracovní místa v těchto oblastech obsazena a stávající místa se spíše ruší než vznikají nová.

Ve výzkumném vzorku převažují osoby, které jsou vyučené, všichni jsou evidováni na úřadě práce, kde by mohli využít možnosti rekvalifikace, ale z nejrůznějších důvodů nemají o další **vzdělání a tím lepší zaměstnatelnost** zájem. Anežka: „To by bylo pro mě moc složité, ty počítače. A kde bych to využila? Doma počítač nemám a na takovou práci, kde bych s tím počítačem musela umět, to bych si fakt netroufla.“ Martina uvedla důvod svého nezájmu o rekvalifikaci toto: „Po absolvování toho kurzu bych musela nastoupit do práce. A co by mně potom z tych vydělaných peněz zbylo, když by šlo všecko na ty dluhy po manželovi, na ty exekuce? Vysvětlila jsem to i své zprostředkovatelce na úřadě práce a ona to pochopila. Už mě nikde neposílá.“

Otázkou dalšího vzdělávání se zabývala pouze Marta, které se sama učí cizímu jazyku. Vladislav se chce zdokonalit v práci na počítači, ale z rozhovoru bylo patrná, že mu jde více o kontakt se synem, se kterým si dlouho neměl co říct, když se po rozvodu od manželky a dětí odstěhoval.

Jedním z nejvýraznějších psychologických důsledků nezaměstnanosti je **změna vnímání času** a rozbití časové struktury. *„Nezaměstnanému ubíhá čas pomaleji než v zaměstnání. Dny se vlečou, nemají žádnou strukturu a po určité době nelze odlišit všední dny od víkendů. Čas přestává hrát důležitou roli a je vyplňován pocitem nudy“* (Marie Jahoda in Mareš 1994, s. 65). Z kasuistik je patrné, že ženy mají vzhledem k péči o děti svůj den naplánovaný. Je potřeba, aby ráno děti vypravily do školy, nachystaly pro ně svačiny. Každý den mají vyhrazený čas pro přípravu dětí do školy, denně píší úkoly, připravují jim čisté oblečení, organizují jim volný čas a večer je ukládají ke spánku. Marta dokázala uvést i kladné věci, které s sebou nezaměstnanost přináší: více stráveného času se synem, možnost péče o rodiče a více času na samostudium. Pravidelně připravuje svého synka na nástup do první třídy, pomáhá svým rodičům a sama se učí anglicky. Respondentka Martina několikrát týdně vždy v době oběda pracuje v restauraci na dohodu o provedení práce, po skončení ji čeká ještě práce doma – vaření, praní a uklízení. U nezaměstnaných žen nebyla zjištěna pasivita ani pocity neužitečnosti, protože péče o děti dokáže ženě matce naplnit den.

U mužů byla v souvislosti s náplní dne jiná zjištění. Pracující veřejnost má v povědomí obraz nezaměstnaného jako člověka, který zabíjí svůj čas pouze nečinností, ležením v posteli a popíjením alkoholu. Důkazem takového způsobu života jsou Richard a Ludvík. Žádný z nich nedokáže odpracovat ani 20 hodin na veřejné službě. Richard ve svém

věku 34 let nebyl dosud nikdy zaměstnaný, jeho pracovní návyk vlastně ani nikdy nevznikl. U Ludvíka převládá touha po alkoholu nad hledáním zaměstnání. Ani jeden z těchto dvou mužů nemá legitimní důvod zůstat dlouhodobě nezaměstnanými. Respondenti Vladislav a Zdeněk jsou osobami, které ctí etiku práce, oba si chtějí prostředky na živobytí vydělávat vlastní prací a ne jen prostředky dostávat. Oba svůj volný čas věnují hledání zaměstnání a mají bohaté zkušenosti s odmítáním při hledání zaměstnání. Vladislav se snaží vzdělávat zejména v práci na počítači, volný čas tráví se synem. Zdeněk se domnívá, že vystačí se svými dosavadními zkušenostmi, volný čas věnuje udržování svého domu, procházkám se psem a příležitostně i hře na harmoniku.

Závěr

Bakalářská práce vyšla z teoretického vymezení životního stylu přes problém nezaměstnanosti, chudoby a sociálních dávek, včetně jejich legislativního rámce až k představení skupiny vybraných příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi. Analýzou spisových dokumentací, pozorování a rozhovory, které vyústily v případové studie, byly popsány některé vnější faktory jejich životního stylu.

Společným znakem všech zkoumaných osob, mužů i žen, byla nezaměstnanost, způsobená rozmanitými vnějšími příčinami. Zajímavým zjištěním bylo, že ani dosažené vzdělání nemělo vliv na délku doby strávené mimo pracovní proces. Mezi zkoumanými jedinci byly dvě osoby středoškolského vzdělání, což jim neusnadnilo najít si v přiměřené době zaměstnání odpovídající jejich kvalifikaci; tyto osoby se dostaly na stejnou úroveň jako lidé se základním vzděláním nebo vyučením. Rovněž problém alkoholismu byl indikátorem nezaměstnanosti, rozvratu rodiny a ztráty jistoty bydlení. Dalším závažným zjištěním byla absence pracovního návyku u dlouhodobě nezaměstnaných a dokonce žádný pracovní návyk u muže, který ve svém věku 34 let nikdy nepracoval.

Důsledkem nezaměstnanosti bylo snížení životní úrovně jednotlivců i rodin, u některých případů došlo k životu na hranici chudoby. Jelikož respondenti, příjemci dávek pomoci v hmotné nouzi, byli rodiči malých dětí, lze předpokládat, že životní styl jejich dětí se zřejmě bude výrazně odlišovat od většinového standardu.

Genderové rozdíly se ve výzkumném vzorku výrazně neprojevily, pouze byl shledán markantní rozdíl mezi muži a ženami při zjišťování nejdůležitějších hodnot; ženy preferovaly rodinu a péči o děti, což se odrazilo mimo jiné i v jejich časové struktuře dne. Muži daleko snáze podléhají různým závislostem, kterými řešili vzniklé problémy; např. ztráta zaměstnání byla pro muže větším problémem, což poznamenalo i časovou náplň jejich dne a jeho smysl, narušilo dosavadní životní styl a často způsobilo neschopnost se opětovně začlenit do společnosti.

Předložená práce je pouze malou sondou do komplikované problematiky životního stylu jedinců, kteří jsou příjemci dávek v hmotné nouzi a může posloužit jako vstupní brána k dalšímu zkoumání tohoto problému.

Literatura a zdroje

- BAJO, I. Metódy kazuistiky žiaka a učiteľa. In ŠVEC, Š. a kol. *Metodológia vied o výchove. Kvantitatívno–scientické a kvalitatívno-humanitné prístupy*. Bratislava : IRIS, 1998, s. 211-220.
- BAUMAN, Z. *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0817-7.
- BRUCE, S. *Sociologie*. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2008. ISBN 978-7363-158-1.
- CORETH, E. *Co je člověk?*. Praha: Zvon 1994. ISBN 80-7113-098-2.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Vydavatelství Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0139-7.
- DRAPELA, Viktor J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-251-3.
- DUFFKOVÁ, J. Životní způsob/styl a jeho variantnost (Malé zamyšlení nad tím, co všechno se může skrývat pod označením „alternativní životní styl“). In *Aktuální problémy životního stylu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Filozofická fakulta, 2006, s. 79-90. ISBN 80-7308-131-8.
- DUFFKOVÁ, J., URBAN, L., DUBSKÝ, J. *Sociologie životního stylu*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-123-6.
- FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0469-3.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- HENDL, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-246-0030-7.
- KUBÁTOVÁ, H. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. ISBN 978-80-247-2456-0.
- Listina základních práv a svobod*
- MALINA, J. *Antropologický slovník*. Brno: CERM, 2009. ISBN 978-80-7204-560-0.
- MAREŠ, P. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. ISBN 80-901424-9-4.
- MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-61-3.
- MUSILOVÁ, M. *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. Olomouc: PdF UP, 2003. ISBN – 80-244-0749-3.

RINGEN, S. Volnost, svoboda a skutečná svoboda. *Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č. 5, s. 903–918.

Setřídění úřadů práce k 31. květnu 2011. Měsíční statistika nezaměstnanosti za rok 2011. Statistiky nezaměstnanosti. *Integrovaný portál MPSV*. [on-line]. Citováno dne 2011-06-19. URL: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>>.

SONN TAGOVÁ, I. PILÁT, M. Sociální politika v Evropské unii. *Európska únia – Portál o EÚ*. [online]. Poslední aktualizace 12. 10. 2004. [cit. 2011-05-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.sk/socialna-politika/analyza/socialni-politika-v-evropske-unii>>.

Sněmovní tisk 1063/0: Důvodová zpráva, 2005

URBAN, L. *Sociologie trochu jinak* Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2493-5.

Zákon o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů

Zákon o životním a existenčním minimu č. 110/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů

Zákon o životním minimu č. 463/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Jitka Hasíková
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Miroslav Dopita, Ph.D.
Rok obhajoby:	2011

Název práce:	Životní styl příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi
Název v angličtině:	Lifestyle of people in material needs living on benefits
Anotace práce:	Bakalářská práce je zaměřena na problematiku životního stylu příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi. Práce zjišťuje a popisuje faktory jejich životního stylu, zabývá se vlivem rodiny a ukazuje, jakým způsobem tráví den vybraní příjemci dávek. Odpovídá na otázku, v čem spočívá jejich smysl života ve svém skutečném a objektivním významu. Výsledky šetření prezentují předložené případové studie a jejich analýzy.
Klíčová slova:	životní styl, hmotná nouze, smysl života, rodina, časová struktura, případová studie, kasuistika
Anotace v angličtině:	Bachelor thesis is focused on a lifestyle of a social welfare recipients. The goal is to identify factors of the lifestyle and its descriptions. My bachelor thesis is answering the question what are the real priorities in life it is dealing with the influence of the family, shows how selected people living on benefits spend their day. The results of the survey are presented by the case studies and analysis.
Keywords:	Lifestyle, financial need, the meaning of life, family, time structure, case study, casuistry
Přílohy vázané v práci:	
Rozsah práce:	49 stran
Jazyk práce:	český jazyk